

Національна академія наук України
Інститут історії України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогіки

РОСІЙСЬКІ ПІДРУЧНИКИ З ІСТОРІЇ: ШКОЛА НЕНАВИСТІ І ВОРОЖНЕЧІ

Аналітична записка

Київ – 2023

*Аналітична записка
підготовлена на виконання
Постанови Президії Національної академії наук України
від 06.09.2023 р. за № 323*

Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі. Аналітична записка / Відп. ред. В.А. Смолій; авт. колектив: О.А. Удод (керівник), С.В. Віднянський, Ю.В. Грищенко, О.О. Лаврут, О.Є. Лисенко, Ю.Б. Малієнко, В.О. Мисан, П.В. Мороз, О.І. Пометун, Т.О. Ремех, Л.Д. Якубова, В.П. Яремчук, О.В. Ясь. Київ: НАН України. Ін-т історії України, НАПН України. Ін-т педагогіки, 2023. – 57 с.

В аналітичній записці розглянуто сучасний стан історичної освіти у РФ. Схарактеризовано та визначено ідейну спрямованість підручників з історії, за якими російська окупаційна влада організує навчання школярів на тимчасово окупованих територіях. Запропоновано заходи й рекомендації щодо протидії російській історичній пропаганді та реалізації т.зв. когнітивної деокупації.

Для урядовців, науковців, викладачів, педагогів, усіх працівників освітньої й культурної сфери.

УДК 93(470+477)+929+355 «2000/2023»

- © Інститут історії України
Національної академії наук України, 2023
- © Інститут педагогіки Національної академії
педагогічних наук України, 2023
- © В.А. Смолій, О.А. Удод, С.В. Віднянський,
Ю.В. Грищенко, О.О. Лаврут, О.Є. Лисенко,
Ю.Б. Малієнко, В.О. Мисан, П.В. Мороз,
О.І. Пометун, Т.О. Ремех, Л.Д. Якубова,
В.П. Яремчук, О.В. Ясь, 2023

З М І С Т

Передмова	4
I. Шкільна історія в путінській Росії: як вкорінювалося імперське ставлення до України (2000–2021)	7
II. Генеральна репетиція т.зв. денацифікації України, або Як впроваджувалась російська історична освіта у т.зв. ДНР, ЛНР і Криму	10
III. Історія з імперським присмаком, або Чого навчають російських школярів	17
IV. Рашизм – ідеологічна основа підручників з історії РФ	38
V. Спотворення євроінтеграційних прагнень України у російських історичних наративах	43
VI. Методична система новітніх російських підручників з історії: маніпуляція свідомістю та імперська індоктринація	48
Висновки, пропозиції та рекомендації	51
Бібліографічний додаток	54

ПЕРЕДМОВА

У світлі сучасних соціогуманітарних знань підручник з історії має виконувати щонайменше кілька провідних функцій.

По-перше, підручник є транслятором наукових знань, який переводить здобутки академічної науки у загальноосвітній формат і формує вектор відповідних педагогічних практик.

По-друге, підручник є своєрідним провідником до світу минувшини, позаяк апріорі подає світоглядні дороговкази, ціннісні настанови та культурні вимоги у рецепції історичного часу і простору. Саме вони дозволяють молодшому поколінню орієнтуватися у тернистих лабіринтах царства Клію.

По-третє, підручник відіграє важливу легітимаційну функцію, адже він по-своєму розміщує на культурній мапі світу кожну націю, країну, суспільство. Останні постають у вигляді уявного сконструйованого ландшафту минувшини, у світлі якого репрезентується національна й світова історія.

Певна річ, окресленими функціями у жодному разі не вичерпується розмаїття призначення підручника, котре має свої особливості у межах національних освітніх традицій, культурних взірців, методологічних основ, методичних, педагогічних і дидактичних алгоритмів тощо.

Втім, такі природні відмінності національних підручників історії не стосуються сучасних російських підручників з історії. Навіть більше, їх складно назвати, власне, підручниками, позаяк протягом кількох десятиліть вони відіграють роль засадничих інструментів агресивної й реваншистської політики РФ.

Сучасна російсько-українська війна продемонструвала нерозривне сполучення імперської й тоталітарно-радянської спадщини, котра стала наріжною ідеологічною основою російського неоімперського державно-політичного проєкту, відомого як рашизм. Систематичне й послідовне спотворення історії України, Східної Європи та всього світу у домінуючих російських наративах де-факто перетворилося у «війну за історію». Ця «війна» наслідуює «найкращі» радянські традиції – масоване фальшування, тотальне перекручення фактів, суцільну індоктринацію, прагнення будь-що-будь підживити й розпалити імперські, тоталітарні пласти свідомості та історичної пам'яті пересічних росіян.

Врешті доречно наголосити, що повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 р. до сьогодні виправдовується, пояснюється та легітимі-

зується саме «історичними» причинами. Незважаючи на кричущу абсурдність, алогічність і химерність таких квазіісторичних пояснень, які не мають ніякої наукової основи.

Сучасна війна, особливо її нинішня фаза спричинилася до того, що значення фальсифікацій і спотворень у російських підручниках з історії сягнуло далеко поза межі внутрішньої політики РФ, її пропагандистських й агітаційних заходів, освітніх практик і програм. Нині підручники з історії є одним із базових інструментів російської політики на тимчасово окупованих територіях України, скерованої на повне знищення української ідентичності.

Систематичне вилучення українських підручників на тимчасово окупованих територіях посвідчило, що «війна за історію» стає дедалі напруженішою й всеохоплюючою. У широкому розумінні російські підручники з історії перетворилися на свого роду освітнє і культурне відображення расизму – політичної й ідеологічної сутності сучасного російського режиму.

Таким чином, російські підручники з історії є важливим і системним чинником нашої воєнної дійсності. Це явище потребує всебічної та пильної уваги з боку як академічних істориків, так і педагогів, особливо фахівців з історичної дидактики.

З огляду на вищевикладене Президія Національної академії наук України 6 вересня 2023 р. ухвалила постанову «Про робочу групу з аналізу новітніх російських підручників з історії» за № 323. До її складу ввійшли фахівці з Інституту історії України Національної академії наук України та Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Робоча група підготувала аналітичну записку про сучасні російські підручники з історії. Вона структурована за шістьма основними напрямками, котрі дозволяють висвітлити російські підручники з різних масштабів і перспектив: 1) імперські / неоімперські дискурси щодо представлення України у російських підручниках з історії 2000–2021 рр.; 2) російська історична освіта у т.зв. ДНР, ЛНР і Криму; 3) тематична спрямованість і зміст російських загальноосвітніх практик з історії; 4) расизм як ідеологічна й політична підоснова сучасних російських підручників; 5) способи спотворення євроінтеграційних практик й устремлінь України у російських шкільних наративах; 6) імперська / неоімперська індоктринація як неодмінна складова методичної системи новітніх російських підручників.

Звісно, окреслені тематичні блоки аналітичної записки не охоплюють усі сегменти сучасних російських підручників з історії, позаяк ідеться про десятки видань і супровідних методичних посібників для вчителів, позашкільного читання і т.п. Адже вся «лінійка» російських підручників з історії складає величезний пласт спотвореного, закамуюфльованого фактографічного матеріалу, котрий подається у великій кількості видань обсягом у сотні друкованих аркушів.

Саме тому автори аналітичної записки свідомо сконцентрували пріоритетну увагу на аналізі підручників з історії Росії та всесвітньої історії для 10 і 11 класу. Такий вибір текстів для аналізу зумовлений кількома міркуваннями.

Цей сегмент російських підручників хронологічно локалізується добою від 1914 р. до початку XXI ст, себто зазнав наймасштабніших фальшувань і послідовних спотворень. Окрім того, видання для 10 і 11 класу є своєрідною верхівкою технологічних маніпуляцій в усій російській загальноосвітній «лінійці» підручників для 5–11 класів. До того ж підручники 11 класу стосуються сучасної історії, зокрема безпосередньо репрезентують т.зв. спеціальну військову операцію (СВО) – сучасний етап війни РФ проти України, котрий розпочався 24 лютого 2022 р.

Звісно, вказаний вибір не означає, що інша частина загальноосвітньої «лінійки» російських підручників з історії випала з поля зору українських науковців. Ці підручники і супровідна література перебувають в епіцентрі уваги українських фахівців з історичної дидактики та педагогіки, котрі систематично публікують свої огляди.

Насамкінець варто підкреслити, що основною метою Робочої групи було сполучення новітнього творчого доробку та досягнень із вивчення історії сучасного російського режиму, конституювання і поширення рашизму з актуальними методичними і педагогічними практиками. Йдеться про концептуальні пропозиції й дослідницькі стратегії представлені у численних і масштабних студіях провідних науковців Інституту історії України Національної академії наук України Лариси Якубової, Олександра Лисенка, Степана Віднянського, Андрія Мартинова, Ярослави Верменич, Володимира Головка, Віктора Горобця, Олександра Удода та багатьох інших дослідників. Ці праці розміщені на сайті установи у вільному доступі (<http://history.org.ua>).

Валерій СМОЛІЙ,
академік Національної академії наук України
Київ, грудень 2023 р.

І. ШКІЛЬНА ІСТОРІЯ В ПУТІНСЬКІЙ РОСІЇ: ЯК ВКОРІНЮВАЛОСЯ ІМПЕРСЬКЕ СТАВЛЕННЯ ДО УКРАЇНИ (2000–2021)

z

Для В. Путіна минуле завжди було цікавим у першу чергу з погляду можливостей його політичної інструменталізації. Відтак якщо російська владна верхівка періоду президентства Б. Єльцина була порівняно інертною (через різні причини) в плані його використання як *useful past*, то другий президент РФ «взявся за історію» фактично відразу після свого здобуття найвищої влади у 2000 р. Головним інструментом утвердження нової офіційної інтерпретації історії став контроль над змістом телевізійних програм, шкільних підручників і меморіальним простором.

Вже з початку президентства В. Путіна провідна мета його історичної політики була очевидною – виправдати й легітимізувати аргументами з минулого утвердження власного авторитарного режиму. Відтак путінська історична інженерія зосередилася на апології історії Російської держави, її деспотично-авторитарних та імперських рис. При тому імперські асиміляційні практики щодо неросійських етносів старанно приховуються. Це робиться за допомогою пропагандистської риторики про дружній/патерналістський характер політики Росії в минулому і сьогодні щодо неросіян. «Назовні» ж історична політика Кремля спрямована на надання історичної легітимності його неоімперським реваншистським проектам і спирається передусім на ідеологію РМ¹.

Незалежна Україна стала в путінській РФ ледь не головним об'єктом неоімперських марень Кремля та його підданих. Для більшої частини мешканців Росії українців як самодостатнього етносу/нації ніколи не існувало, відтак їх і зараз немає і не може бути в майбутньому. В масовій свідомості українці – це зіпсовані іноземними впливами росіяни. Такі уявлення, які мають ще дорадянське походження, в перші два путінські десятиліття

¹ Російськомовне означення «русский мир» по-різному передається у сучасному українському історієписанні, як-от: «руський мір», «руській мір», «рускаго міра», «руський мир» і т.п. Утім, ця формула продукує переважно однакову, принаймні дуже близьку варіацію смислів – у вузькому сенсі для позначення російської консервативної політтехнології, котра апелює до імперських і радянських культурних взірців і шарів історичної пам'яті, а у широкому розумінні – для окреслення сутності нової державної ідеології РФ, яка канонізує буття радянського тоталітаризму й легітимізує неоімперську, реваншистську експансію Москви на пострадянському просторі. Тут і далі у тексті аналітичної записки вживаємо для подання цього означення абревіатуру РМ.

по-новому активовані кремлівською пропагандою та особисто самим російським президентом. Роль тригерів, які прискорили перехід від відносно терпимого до цілком негативного ставлення до України, її сучасного стану та минулої історії, відіграли українські революції 2004 і 2013–2014 рр., адже вони спричинили вихід нашої країни з орбіти російського впливу та започаткували небезпечні для стійкості путінського режиму демократичні прозахідні реформи.

З часів президентства В. Ющенка кремлівська пропаганда несамовито заперечує право українців на власне бачення свого минулого. Водночас, починаючи з антиукраїнського спічу В. Путіна на Бухарестському саміті НАТО (квітень 2008 р.) і закінчуючи його нікчемною за набором «історичних аргументів» промовою 21 лютого 2022 р., проголошеною напередодні російського вторгнення в Україну, доведено до абсурду російський, сповнений неоімперською зневагою, погляд на українське минуле. Ще до 24 лютого 2022 р. було очевидно, що інсинуації російського президента з історичних питань нафантазовані ним не з невинною просвітницькою метою, а мають на меті знищення Української держави і української політичної нації. Серед, як виявилося, найбільш небезпечних своїм утилітарним потенціалом – путінське закликання про «один народ», підступно розділений «українськими націоналістами/неонацистами», та теза очільника Кремля про те, що територія сучасної України штучно сконструйована більшовиками і насправді має у своєму складі подаровані ними значні суто російські компоненти (південь і схід – т.зв. Новоросія, при тому ця категорія дорадянського імперського походження поширена ним і на Донбас та Слобожанщину, які в імперії Романових так не називалися і не уявлялися).

Прагнення кремлівського очільника встановити контроль над шкільною освітою спочатку ретельно приховувалося за евфемізмами, наприклад, про необхідність подолання «розбалансованості» шкільної історичної освіти. Проте з 2012 р., коли В. Путін став президентом РФ втретє, про «створення єдиного підручника історії» (так це описувалося в російських медіа і у висловлюваннях російського президента) заговорили відкрито. Переламним у зазначеному сенсі варто вважати 2013 р. Цьому «посприяли» особисті «заклики», «рекомендації» і «доручення» В. Путіна, виголошені ним цього року на кількох публічних майданчиках, в яких фактично йшлося про потребу розробити ідеологічний канон історичної освіти в школі.

Відтак 2017 р., після тривалої підготовки, під егідою створеного під контролем Кремля 2012 р. Російського історичного товариства було затверджено т.зв. Концепцію нового навчально-методичного комплексу з вітчизняної історії і т.зв. Історико-культурний стандарт. З того часу написання шкільних підручників здійснюється на основі положень, зафіксованих у цих документах (між якими майже не було відмінностей). Ці заідеологізовані циркуляри стали (як, не криючись, висловився один російський автор) «практичним втіленням моделі шкільної історичної освіти, яку запропонував президент РФ в 2013 р.». Отже за формальної відсутності в буквальному

сенсі «єдиного підручника історії» історична освіта з того часу значною мірою уніфікована. Важливим кроком в процесі підпорядкування історичної освіти офіційній ідеологічній лінії стало також створення в липні 2021 р. т.зв. Міжвідомчої комісії з історичної просвіти на чолі з відомим ідеологом путінського режиму, особистим помічником (з 2020 р.) російського президента В. Медінським.

Яким постає зміст російського історичного наративу в аспекті української історії в шкільних текстах до розгортання російської війни проти України, що істотно змінила не тільки геополітичний ландшафт і українсько-російські відносини, а й ідеологічну кон'юнктуру зі творення підручників на теренах РФ? Загалом українські сюжети і українська історія в 2000–2021 рр. описувалися в контексті т.зв. імперського чи неоімперського знання, у світлі якого наявність України і українців поки що визнавалася, але українська суб'єктність істотно применшувалася. Посилення цієї тенденції помітне від 2014 р., і поштовхом тут став початок гібридної фази війни Росії проти України. Особливо це простежується в циклі з 11 підручників з загальної історії та історії Росії за редакторством В. Медінського, випущених протягом 2021 р.

По-перше, підручникова обмежена суб'єктність України виявлялася в тому, що до XV ст. українців та, відповідно, окремої української історії для авторів підручників не існувало. Все, що було до цього часу – це т.зв. руська/російська історія, яка творилася т.зв. руськими людьми. А в підручниках 2021 р. за редакцією В. Медінського початок української історії фактично відсунуто ще далі, адже наявність окремого українського етносу виразно зафіксована лише з XVIII ст.

По-друге, на сторінках шкільних текстів учнів переконують в тому, що значні сегменти російської історії відбувалися на теренах сучасної України, тим самим змушуючи їх вірити, що сучасна Росія нібито має на них якесь історичне право. Йдеться про Південь і Схід України, включаючи Крим, які описуються як т.зв. прадавні російські землі.

По-третє, хоч авторами шкільних текстів українці визнаються за окремий етнос, однак їхнє перебування на мапі минулого фрагментарне і значною мірою спотворене. Зокрема, російська анексія українських земель у XVII–XVIII ст. подана як вияв «російської доброчинності» та природної/законної логіки плину історії Росії, яка «включала» до свого складу території і народи, серед них і українців. Важливі події української історії XIX – початку XXI ст., про які згадується в російській шкільній літературі (українське націєтворення імперської доби, національно-визвольна боротьба українців у XX ст., усталення сучасної Української держави) описані з перспективи їхньої неістотності і сумнівної слушності – вони, на погляд російських авторів, не користувалися серйозною підтримкою з боку українського суспільства і були не здатними задовольнити його прагнення. Важливими ж та «прогресивними» вважаються лише ті українські уряди і суспільно-політичні сили, які однознано погоджувалися на залежність від Росії.

II. ГЕНЕРАЛЬНА РЕПЕТИЦІЯ Т.ЗВ. ДЕНАЦИФІКАЦІЇ УКРАЇНИ, АБО ЯК ВПРОВАДЖУВАЛАСЬ РОСІЙСЬКА ІСТОРИЧНА ОСВІТА У Т.ЗВ. ДНР, ЛНР І КРИМУ

З 1 вересня 2014 р. школи у т.зв. Л-ДНР перевели на «власні» стандарти навчання, в основі яких лежить російська шкільна програма. З метою реалізації основних напрямів освітньої політики окупаційна влада забезпечила згадані квазіутворення відповідними підручниками, посібниками та методичними матеріалами. Процес передачі їх школам відбувався за підтримки та участі єпископів РПЦ і УПЦ (МП). Відповідний супровід здійснювала також Всеросійська громадська організація ветеранів, відома як т.зв. Бойове братство, яка брала участь у формуванні терористичних груп російських бойовиків для війни на території ОРДЛО.

Про потужний тиск свідчив той факт, що протягом майже року для школяра були представлені нові підручники відомого ідеологічного спрямування, що означало масштабну інтеграцію історії т.зв. Л-ДНР у духовний і культурний простір РФ. Замість історії України учні почали вивчати т.зв. історію Донецького краю. Підручник з історії краєзнавства отримав назву «История Донбасса: от древности до современности». Акцентувалося, що це «найперша» книга з історії регіону від 1991 р., підготовлена об'єктивно, науково і доступно для школярів.

Щодо навчальної літератури, виданої до подій 2014 р., стверджувалося, що вона начебто була відповідно заідеологізована, тож утворилася велика лакуна в історії краю (більше уваги приділялося центральній та західній Україні). На сьогодні історію т.зв. Л-ДНР розглядають як складову історії РФ, зокрема, проблем у світлі сумнозвісного конструкту РМ. У контексті «Истории Отечества» вивчається історія Росії, історія т.зв. Донецького краю як її частина і історія «малої батьківщини». Відзначимо, що дефініція «Донецька область», «Луганська область» не подаються у нових книгах, натомість – «Донбас», т.зв. Л-ДНР, «наш край», «регіон», «наша земля».

У старших класах предмет включили до загального курсу, у який входить й історія Росії. 2014/2015 навчальний рік учні почали за новими – завезеними підручниками з РФ, де замовчувалася історія Донеччини, Луганщини фактично до епохи т.зв «сталінської модернізації». Натомість увага зосереджувалася на індустріалізації і колективізації. Водночас майже повністю ігноруються передумови, причини, наслідки Голодомору 1932–1933 рр. в

Україні, вплив іноземного капіталу на розвиток регіонів тощо. Здавалося, що областей не існувало довгі роки, а «квиток у життя» їм дали саме радянські функціонери цього періоду.

Для школярів вивчення історії регіону починається із 5 класу. Контент присвячений характеристиці області від найдавніших часів до сьогодення. На перших сторінках книги зазначалося, що посібник носить підготовчий характер, передусім спрямований на ознайомлення учнів із виробничими, моральними, культурними, і сімейними традиціями народів, які проживали «на Донбасі». Особливу увагу звертають на комеморіальну історію та пам'ять; життя відомих особистостей, які «прославили Донбас». У передмові до підручника зазначено, що після вивчення курсу, діти «по-новому поглянуть на свою сім'ю, місто і рідний край».

Із 6-го класу і до закінчення школи виклад матеріалу подається детальніше. Історія на окупованих територіях вивчалася у хронологічній послідовності до подій т.зв. становлення «державності у республіках». Навіть зовнішнє оформлення підручника нагадує символіку т.зв. Л-ДНР: у кольоровій гамі виділяються три, а ілюстрації – зображення кам'яних брил, давніх скіфських орнаментів на золотих речах, воїнів Другої світової війни і шахт у степу. Основна ідея – ідея, пов'язана з давньою спадщиною «народу Донбасу», трудовими подвигами і захистом регіону від ворогів, історією степу. Підручник швидше розрахований на дорослих, оскільки він громіздкий, і це не дивно, адже автори намагалися інформаційно-маніпулятивно наситити матеріал, який важко осмислюється учнями.

У 6 класі діти вчать історію античності за підручником «История Древнего Мира» авторства О. Вігасина, Г. Годер, І. Свенцицької за редакцією А. Іскандерова, рекомендований Міністерством освіти і науки РФ видання 2014 р.

Із 7-го класу вивчення історії відбувається засобами російського навчально-методичного комплексу, за редакцією академіка РАН А. Торкунова. Тут вказують на нібито «арійське походження» українців з метою «продемонструвати витоки українського фашизму», його давнє зародження, а також підкреслити негативний «вплив фашизму» і «нацизму» на розвиток історії людства (оскільки вони несуть лихо і смерть). Це, по суті, той штамп, який постійно циркулює у ЗМІ. Адже всі родини так чи інакше постраждали від цього у Другій світовій війні (у підручниках – завжди «Велика вітчизняна»). У т.зв. Л-ДНР вважають, що занадто велику увагу раніше приділено становленню та впливу козацтва на історію України та регіону, а необхідно було проводити паралелі із подібними явищами в інших країнах, не «випинати» це явище як символ українців, не «припинювати гідність інших».

У XV–XVII ст. лише Московія виступала захисницею степових кордонів, без згадки про Велике князівство Литовське, Річ Посполиту, до складу яких входила значна частина українських земель, еліта яких (князі, королі) докладала чималих зусиль до боротьби за спокій на своїх землях. Особливу

місію при цьому виконували російські самодержці. Катерина II оцінюється як «велика російська імператриця і захисниця православної віри», яка «колонізувала» простори південно-степової України, знесилила турок і татар, переселивши на колишні «вольності» греків, болгар, молдаван, німців, євреїв, італійців, які здійснили дійсно вагомий внесок у розвиток регіону (звичайно, російський етнос на сторінках книги превалює).

Значну увагу приділено революційним подіям 1905–1907 рр. Причому 1917 р. трактується як Жовтнева революція із відповідними більшовицькими гаслами, а В. Ленін характеризується як творець першої пролетарсько-селянської держави. Події після підписання Брестського миру у підручнику подані виключно як австрійська й німецька окупація. Не випадково, що основна увага зосереджена на активному спротиві зовнішньому ворогові робітників і шахтарів, забуваючи про потужний селянський рух, участь населення у формуваннях Н. Махна і «білому русі», особливо у південній частині регіону.

Автори його розглядають як «колишній царський», «бунтарський», а тому – ворожий. Звісно, події аналізуються у контексті концепції «громадянської війни». Із особливим захопленням у підручниках висвітлюється виникнення і діяльність Донецько-криворізької радянської республіки, оскільки т.зв. Л-ДНР вважають себе її правонаступницею, а світогляд тодішніх більшовицьких діячів уже «втілений» нібито в сучасне життя. Це ж стосується і перейменування топонімів з метою стирання із пам'яті історичної минувшини та перебирання на себе функції формування світогляду населення.

У підручниках автори обійшли питання боротьби за владу Й. Сталіна та встановлення тоталітарного режиму, приділивши увагу модернізації економіки (весь матеріал подається у завищених показниках). Відповідно текст проілюстрований радянськими плакатами із гаслами про «виконання і перевиконання» планів п'ятирічок, на тлі яких розповідається про «трудові звершення», стаханівський рух і т. п. Причини колективізації у регіоні пояснюються необхідністю отримання коштів для промисловості і наданні техніки «неконкурентоспроможним та відсталим сільським господарствам», які можна розвинути лише колективними зусиллями. Причиною голодомору, у підручнику – «голоду», вважали низький урожай і вилучення посівного фонду. Кількість жертв не вказано, на відміну від кількості зброї, кількості осіб у загонах революціонерів про що йшлося у попередніх матеріалах. Автори акцентують увагу і на позитивних сторонах: створення машинно-тракторних станцій, поліпшення обслуговування жителів сільської місцевості, що суперечить попередньому матеріалу.

Друга світова війна, як зазначено, почалася 1 вересня 1939 р., але розглядається із позиції трактування її радянською ідеологією: «Велика Вітчизняна війна», «Священна», «Народна», «віроломне вторгнення фашистської

Німеччини на територію СРСР». Символом боротьби стала Савур-Могила, фактично проводяться паралелі між нацистами 1943 р. і військовими діями 2014 р. на Донеччині (звісно, «нацистами» виступають українці).

Вивчаючи події 1950–1980-х рр. продемонстровано досягнення у відбудові різних сфер життя в цілому, натомість людський фактор не береться до уваги. Трактування цієї доби як «періоду застою» або «системної кризи» в СРСР засуджується. Навпаки, цей час автори підручників називають найсприятливішим для регіону, створюючи ідилічний образ «суцільного процвітання», пропонуючи звернутися дітям до старшого покоління, життя якого асоціюється з романтикою шахтарської праці й ностальгією за молодістю. Події початку 1990-х рр. автори характеризують як «державний переворот» і розпад СРСР на незалежні держави. 24 серпня УРСР оголосила вихід зі складу СРСР, що стало наслідком «тиску західно-українських націоналістів». Ці події маркуються як т.зв. відірваність Донбасу від «своєї історичної батьківщини – Росії».

Історія від 2014 р. трактується виключно з позиції РМ, у світлі т.зв. єдності регіону з Росією: політично, економічно, культурно. Причиною цих подій автори вважали начебто ігнорування «споконвічних прагнень Донбасу», особливо після «Помаранчевої революції», коли нібито почалося «насильницьке запровадження правила “Україна для українців”», заборонялося вивчення російської мови і демонстрація російськомовних фільмів. Звісно, ці «тези» не мають жодного правдивого потвердження, а спираються на суцільне перекручення й викривлення фактів. Адже у дитячих садках, школах, на вулиці, у громадському транспорті спілкувалися і навчалися переважно російською, а щодо кінематографічного контенту, то й годі говорити: у кіно-театрах м. Донецьк (імені Т. Г. Шевченка, «Зірочка, «Донецьк» продукція була російськомовною).

Автори пишуть про поступове дистанціювання від російської і радянської культури та історії і початок насадження чужих для неї цінностей. Події Помаранчевої революції у підручниках на окупованих територіях називають державним переворотом під керівництвом В. Юценка і його «заокеанських покровителів». Особливу увагу автори приділили подіям, які передували «проголошенню республік», проросійським мітингам, бойовим діям «на Донбасі», «гуманітарній допомозі з РФ», що візуалізуються світлинами псевдореферендумів травня 2014 р., підкріплюючи це цитатами бойовиків. Антитерористична операція безапеляційно кваліфікується як «акт державного тероризму проти населення Донбасу». Події Євромайдану, Революції Гідності та втечу колишнього президента В. Януковича з країни – «насильницькою зміною влади».

«Останньою краплею», згідно поглядів авторів підручника, що відірвала Україну від РФ, стало зближення із Європейським Союзом. Причини «Євромайдану» не пов’язують із ситуацією у країні. Президента-втікача при цьому розглядають як рятівника. А події Євромайдану трактують як «розкол»

України на прибічників і противників РФ і «всього РМ – мови, культури, історії». Не випадково, що Євромайдан також названий «державним переворотом», а влада – «незаконною». Саме вони обумовили події на зорі гібридної фази російсько-української війни – проросійських мітингів, які відбувалися з початку весни 2014 р. і «призвели» до створення т.зв. Л-ДНР. Наступні т.зв. вибори «очільників республік» характеризуються як «демократичні», а самі вони і їх поплічники героїзуються. Мінський процес був спрямований на припинення вогню, але у порушеннях його автори підручника звинувачують виключно українську сторону, не згадуючи жодним словом про злочини проросійських бойовиків і професійних російських військових.

Серед методичного апарату можна виділити умовні позначення, епіграфи (серед яких переважають вислови античних, російських, радянських діячів), план до кожного уроку і запитання, на які у кінці заняття діти мали дати відповіді, уривки із документів, різні свідчення; запитання для самоконтролю у вигляді тестів (із множинних відповідей вибрати одну правильну, співвіднести поняття і його приклади); скласти речення або продовжити; вставити пропуски у твердженнях. Окремо йдуть пам'ятки роботи з історичними джерелами, картами, світлинами; запитання і завдання.

Серед рекомендованої літератури – книги, які мають обсяг не одну сотню сторінок. Навряд чи їх будуть читати діти, можливо це пропозиція для педагогів і батьків. До того ж, помітними є використання радянської літератури. Такі рекомендації йдуть майже після кожного параграфа. Вони мають більше відтворюючий характер, що передбачає обмеження власної думки та творчості школяра на уроці. Це є свідченням цілеспрямованого тиску на дитину: інтелектуального, морального тощо. Школяр фактично перебуває у затінку позиції учителя і підручника, не долучений до освітнього процесу, не є її суб'єктом.

Таким чином, відсутня міжсуб'єктна взаємодія, інтеракція, інтеграція різних галузей знань. Зауважимо, що підручник і карти містять старі назви населених пунктів, які існували до процесу декомунізації, і відповідні ілюстративні матеріали про них.

У т.зв. Л-ДНР було створено робочі групи з перевірки навчально-методичних матеріалів з регіонального компоненту вітчизняної історії та історичного краєзнавства відповідно до доктрини т.зв. «російського Донбасу», котра розглядалася як базова концепція. Бекграундом цього дійства стало проведення форуму у Донецьку ще 2021 р., на якому і була презентована вказана доктрина з метою реалізації в суспільному та освітньому просторі т.зв. ДНР і ЛНР.

Її проєкт обсягом 47 сторінок, складався із чотирьох розділів, які стосуються політичного статусу т.зв. «Народних Республік», етапів формування т.зв. «російського Донбасу», а також його майбутнього. Серед ключових завдань доктрини виділяють зміцнення «російської» національної самосвідомості.

мості і патріотизму, визначення орієнтирів державної політики в суспільному житті, особливо в питаннях протидії сучасній Україні. Водночас обстоюється думка про представлення духовної спадщини Донбасу як т.зв. «невід’ємної складової російської культури», а також ширилася теза про «відновлення економічних зв’язків з Росією» і т.зв. повернення регіону «як суб’єкта в сферу російського історичного простору».

У систему освіти додалися нові предмети з історії Донбасу. З метою наближення шкільного життя до реалій т.зв. республік на уроки запрошували місцевих бойовиків і найманців, що обумовлювало формування у дітей мілітаристських поглядів. Звісно, вивчати історію Донецчини і Луганщини (як зазначалося використовувалися терміни «Донбас», «край») як невід’ємних частин України не передбачалося, навпаки, мова йшла про інтеграцію окупованих територій у систему РМ і орієнтацію не лише на освітні, а й політичні стандарти РФ. Важливою складовою програми є «уроки мужності», на яких дітям розповідають про «подвиги батальйонів Л-ДНР». У «Зошиті» для 2-го класу з т.зв. предмету Уроки громадянськості Донбасу перший же розділ із характерною тенденційністю називається «Донбас – мій рідний край», а за ним – «Донбас і РМ». Вони формують викривлену приналежність школяра до регіону як до малої і водночас великої Батьківщини. Адже далі йде т.зв. «великий і могутній РМ» і, зрозуміло, «російська мова» як його неодмінна підоснова, за допомогою яких й відбувається відлучення дитини від загальнолюдських цінностей і формування власної, т.зв. республіканської чи гібридної ідентичності. Одним із багатьох прикладів цинізму на окупованих територіях є нібито освітня, а насправді викривлена російська ідеологічна акція «вони не почують шкільний дзвінок», зорієнтована на суцільне фальшування й деформацію навколишньої реальності. Вона має продемонструвати й проілюструвати нібито звірства «українських фашистів/нацистів», а де-факто прищепити тотальну ненависть до України. Ця акція у школах т.зв. Л-ДНР спрямована на формування й ствердження ворожого ставлення дітей до українців та України.

У Кримській АР з 1 вересня 2014 р. школи також почали навчання згідно з російськими програмами. Всесвітня історія залишилися у переліку предметів, а історія України була замінена вивченням історії Росії. Викладання відбувається за настановами наскрізь ідеологізованої російської концепції навчання і його методичного супроводу, підготовлених протягом 2013–2014 рр. за дорученням В. Путіна. Її головне призначення – демонстрація т.зв. «правдивої» історії Росії, на основі якої має формуватися «російська громадянська ідентичність та патріотизм». Аналогічний зміст мають спеціальні методички для педагогів.

Пріоритетна увага зосереджена на подіях ХХ–ХХІ ст. Діяльність українських національних урядів засуджується, оскільки вони не пішли на співпрацю із більшовиками. Період «сталінської модернізації» в цілому вітається. Відтак голод 1932–1933 рр. оцінюються як наслідок форсованої

колективізації, неврожаїв, відсутність допомоги з боку уряду. Діяльність Й. Сталіна автори намагаються пояснити його майже батьківською любов'ю до народу і намаганням захистити від зовнішньої агресії, адже СРСР «врятував Європу від нацизму». Радянізація західноукраїнських земель відбувалася як жорстока боротьба з національно-визвольним рухом, який не визнавався апологетами РМ і розцінювався як «бандерівське підпілля».

Події, явища і процеси, які розгорталися в епоху деєсталінізації, пов'язувалися із волюнтаризмом М. Хрущова, зокрема болісно й негативно подаючи передачу Кримської області до складу УРСР. Особливо негативне ставлення простежується до подій Помаранчевої революції, яку трактують як поштовх до розпалювання начебто «націоналістичної політики та посилення тиску на російськомовне населення», яке нібито перебувало у майже «безправному становищі» до 2014 р. Окупація півострова і проведення референдуму розглядається як т.зв. повернення споконвічних руських територій і «миротворча місія» РФ. У той же час, захист Україною своєї території трактується як «каральна операція».

Тобто, імперсько-шовіністична, російсько-путінська, колоніальна версія історії є єдиною і всеохоплюючою на окупованих територіях, відсутня будь-яка альтернатива до її вивчення та трактування. Така ідеологічна робота із учнівством— є важливим завданням окупаційної влади, що вимагає вкладення значних коштів. Оскільки змалечку відбувається формування і маніпулювання свідомістю школярів, то їх погляди будуть далекими від проукраїнських. Підручники, які видаються окупаційною владою є виключно інструментами пропаганди, маніпуляції, фейкової, недостовірної, перекрученої інформації, висвітленої із позиції окупанта, того, хто хоче знищити українців, їх національну свідомість, культурну самобутність і як людей, які «недостойні існування».

ІІІ. ІСТОРІЯ З ІМПЕРСЬКИМ ПРИСМАКОМ, АБО ЧОГО НАВЧАЮТЬ РОСІЙСЬКИХ ШКОЛЯРІВ

Вагоме місце в системі впливу на свідомість людини посідала і продовжує посідати шкільна історія. Щоправда, окремі дослідники стверджують, що відсоток цього впливу досить низький у порівнянні з іншими чинникам (родина, сім'я, засоби масової інформації, мікро- і макро соціальне середовище, у якому перебуває суб'єкт). Однак варто не забувати, що маємо справу із системним і послідовним впливом упродовж 9–11 років та з віковою категорією, для більшості якої все, що написано в підручнику, – правда. Цей масив літератури, який формувався впродовж XVIII–XX століть, настільки споріднений ідеологічно, що іноді тексти, які писалися в часи імператриці Катерини II, нагадують оповіді в сучасних російських шкільних підручниках хоча репрезентовані вже в іншому часовому середовищі, зміненому просторі та з іншими діями.

Російська шкільна історія була й залишається державною історією, де дуже виразно відстежуються провідні ідеї – єдність держави та народу, в якій останній повністю підтримує і підпорядкований державі; єдність держави і церкви, незважаючи на те, що церква зазнавала гонінь з боку держави; об'єднання народу навколо лідера держави та підтримка його рішень і дій; збільшення території держави винятково за рахунок «приєднання» (ніяких експансії та завоювань!) тих, хто «просив» про це або сприймався як потенційна «загроза»; російське месіанство, у якому мова, православ'я та панславізм виступають непохитною твердиною і своєрідними стовпами РМ; т.зв. «російська правда» як сукупність змісту та інструментів його інтерпретацій.

Перелік цих ідей можна продовжити. Всі вони за своїм змістом підпорядковані винятковій і єдиній меті – формуванню імперського/неоімперського світогляду. Саме неоімперського, позаяк в основі величі народу закладено особливу його винятковість, роль та місію росіян – нести «визволення» іншим, навіть тоді, коли інші цього не хочуть і не просять про це; «турбуватися» про інших, використовуючи будь-які методи і засоби і навіть ті, що в кінцевому результаті призведуть до знищення мільйонів. У російській шкільній історії досягнення цілі – понад усе!

Свої витоки сучасна російська шкільна історія бере не з початку 1990-их рр., коли розвалився Радянський Союз. Вони набагато глибші. Більшість теперішніх

російських науковців дивним способом переосмислюють історію. Наприклад, вони можуть досліджувати сталінський тоталітаризм, аналізувати причини його появи, вказувати на чисельні жертви репресій, наводити приклади мільйонної смертності від голоду 1932–1933 рр., не використовуючи поняття «голодомор», і завершувати цей історичний мікс химерним висновком: «Ціною трудового героїзму, неймовірної напруги народ СРСР досяг економічної незалежності та став державою, здатною виробляти будь-який вид промислової продукції» («История России», 10 кл., Ч.1, с. 133). Як не дивно, але саме абстрактна, нелюдська «промислова продукція» була і залишається кінцевою метою і навіть вищим смыслом і призначенням усієї радянської історії, створеної на кістках мільйонів жертв радянського режиму. І так в усьому...

Чи були у шкільній історії Росії в останні десятиліття спроби вирватися з цього прокрустового ложа? Були і не поодинокі. Наприкінці 1990-их рр. російські вчителі активно співпрацювали з європейською асоціацією «Єврокліо». Наслідком такої співпраці стало видання низки інноваційних за змістом й способами опрацювання матеріалу експериментальних посібників М. Бойцова, І. Хромової «Послевоенное десятилетие. 1945–1955» (М., 1999), Ю. Кушнерьової та Т. Чернікової «1960-е годы: иллюзии и разочарования» (М., 1999), О. Сапліної, В. Сорокіна та І. Уколової «Тяжелые пути к демократии» (М., 2000). Однак ці пагони нового не проросли і розчинилися у величезному морі досить майстерно укладеної дезінформації та фальсифікацій, які були і є складовою однобокого і «правильного» бачення історичного процесу.

На сьогоднішній день історія в російських школах викладається двома курсами: вітчизняна (історія Росії) та загальна (всесвітня історія). Загальну історію починають вивчати в 5 кл. з історії Стародавнього світу й завершують в 11-му курсом новітньої історії (1946 р. – початок ХХІ ст.). Історію Росії вивчають з 6 до 11 кл. До 9 кл. включно учні знайомляться з курсами, де навчальний матеріал подано в стислому викладі за певними періодами. У 10–11 кл. запроваджено два рівні – базовий і поглиблений. Навчальні курси укладені за хронологічно-тематичним принципом, вивчаються паралельно та синхронно з дотриманням виразної періодизації. Вона майже 1:1 така, як в українській школі (!!!).

Це пояснюється кількома чинниками... У колишніх укладачів програм історії був такий «гріх» – звиряти «А що там за бугром?». Як приклад – 2017 р. до курсів 10-го класу перенесли тему «Друга світова війна». Саме такий період (1914–1945 рр.) передбачений для вивчення курсів історії десятикласниками в Росії. Аналогічними є й рівні програм у старшій школі – стандартний і профільний. Сучасні підходи в укладанні програм шкільних курсів історії в Росії мало чим відрізняються від радянських. І це особливо помітно для тих, хто вчився, працював у радянській школі та пам'ятає її як освітянин.

Для аналізу були обрані лише ті підручники, які мали поширення на тимчасово окупованих територіях України. Йдеться про «Историю России» для 7, 8 кл. (Ч. 1 та Ч. 2) установ, що здійснюють загальноосвітню діяльність та 10, 11 класів – базовий рівень (Ч. 1 та Ч. 2) за редакцією академіка РАН, ректора МДІМВ (МГИМО) А. Торкунова. Окрім того, скористались електронними версіями підручників з історії Росії для 6 кл. (Ч. 1 та Ч. 2), але 2016 р. видання. Їх зміст майже відповідає виданню 2022 р. Загалом навіть за цим неповним переліком можна сформулювати уявлення про структуру, принципи, обсяги змісту, форми подачі навчального матеріалу, розподіл тем за роками навчання, методичний апарат, поліграфічне оформлення тощо.

Коротко про розподіл навчального матеріалу за роками навчання та структуру підручників. У шостому класі учні знайомляться з історією Росії від появи давніх людей, формування території майбутньої держави та подіями включно до XVI ст. (Ч. 1–2, всього 27 параграфів). Сьомий клас охоплює період із XVI ст. до кінця XVII ст. (Ч. 1–2, всього 32 параграфи). У восьмому класі вивчають історію з кінця XVII ст. до кінця XVIII ст. (Ч. 1–2, всього 32 параграфи). Дев'ятикласники опрацьовують події XIX – початку XX ст. (Ч. 1–2). Учні 10-х класів знайомляться з періодом від початку Першої світової війни та участі в ній Росії і до завершення т.зв. Великої вітчизняної війни (Ч. 1–2, всього 31 параграф). Учні 11 класу опрацьовують зміст, хронологічно поданий у межах 1945–2021 рр. Як уже згадувалося раніше, навчальний матеріал структурований за тематично-хронологічним принципом із деталізацією і поглибленим вивченням «важливих» тем. Так, наприклад, у восьмому класі в першому семестрі вивчають історію Росії часів Петра I, а матеріал другої частини підручника (II семестр) присвячений діям Катерини II.

Варто зауважити, що російські підручники мають гарне поліграфічне оформлення, укладені в зручному форматі (84×108/16) з дотриманням шкільної гарнітури SchoolBookCSanPin. Річний навчальний матеріал рівномірно розподілений у двох книгах (Ч. 1 та Ч. 2).

Зміст (авторський текст) супроводжує досить продуманий навчально-методичний апарат. Він однотипний і зустрічається в усіх підручниках від 6 до 11 класів. Навчальний зміст поділений за параграфами. Окрім авторського тексту, який супроводжують ілюстрації, карти, схеми, запитання та завдання до параграфів, підібрані різноманітні рубрики «Підведемо підсумки», «Історія в особах: сучасники», «Робота з картою», «Вивчаємо документи», «Думаємо, порівнюємо, роздумуємо», «Запам'ятовуємо нові слова», «Матеріали для самостійної роботи і проектної діяльності учнів», «Думки істориків», «Питання і завдання для роботи з текстом параграфа», «Повторюємо і робимо висновки».

Методичний апарат підручника вдало поєднаний із змістом та дозволяє повністю його опрацювати і вивести учня на завчасно сплановані висновки («Підведемо підсумки»). Ці висновки є лаконічними і загалом відповідають

на ключове запитання, з якого починається кожен параграф. Окрім того, до кожного підручника подано чималий інформаційний ресурс, який зосереджений наприкінці навчальної книги: «Джерела по історії Росії», «інтернет-ресурси», «Радимо прочитати», «Поняття і терміни» чи «Словник понять», «Персоналії» або «Словник персоналій», «Хронологічна таблиця» чи «Дати і події», «Список використаних ілюстрацій», «Теми проектів».

Загалом російські підручники справляють дуже суперечливе враження, позаяк сполучають новітні методичні стратегії з послідовним і систематичним ідеологічним викривленням і фальшуванням.

У методичному апараті російських шкільних підручників своєрідно сполучаються напрацювання старої радянської методичної науки та сучасної європейської. Тексти параграфів укладені із знанням справи. У них дотримані психолого-педагогічні та вікові особливості сприйняття змісту. Вони не переобтяжені фактичним матеріалом, детальним аналізом та оцінками подій і явищ. У них усе досить виразно, логічно і найголовніше – просто і безальтернативно пояснюється, спрямовуючи пізнання учнів до вже готових висновків. Ця «ідилія» змісту пронизана важливими ідеями, яку влада не просто насаджує, а прищеплює (вакцинує) кожному громадянину. Зупинимося лише на окремих ідеях, їх подачі та інтерпретаціях.

З чого ж починають вивчати вітчизняну історію у 6 класі? У вступі «Наша батьківщина – Росія» йдеться про величезні території однієї із найбільших країн світу і народів (!), які проживали в минулому і населяють Росію до сьогодні та відносяться до різних мовних (!) груп. Далі подано коротку характеристику цих мовних груп, представлено у вигляді таблиці класифікацію окремих мов: індоевропейської, урало-самодійської, алтайської, кавказької, описано групи мов та окремі назви мов (6 кл. Ч.1, с. 6–7).

У розмаїтті мов зустрічаємо: білоруську, польську, російську, словацьку, українську, вірменську, осетинську, німецьку, угорську, фінську, естонську і т.д. І як висновок: «Історія численних народів, що населяють територію нашої країни, є складовою частиною історії Росії». Таким чином, вже на рівні установчих положень відбувається привласнення чужої історії, котра інкорпорується до імперської та радянської минувшини у вигляді т.зв. загальноросійської, вітчизняної чи радянської історії.

Це в подальшому дозволяє укладачам красти, точніше привласнювати історію інших і видавати її за «свою». Яскравим прикладом такого злодійства є історія грецьких міст-держав Північного Причорномор'я (6 кл. Ч. 1, с. 19–20). Виявляється, що Ольвія, Херсонес, Пантікапей – це все належало Росії. І російським було Скіфське царство із столицею Неаполем Скіфським (6 кл. Ч.1, с. 20–21), м. Дербент – «одне з найдавніших міст не тільки Росії але й світу», Тюркський каганат, і Північний Кавказ з Приазов'ям, «степові і лісостепові території Східної Європи аж до Дніпра», «лісовий край від Балтійського моря до Уральський гір» (6 кл. Ч. 1, с. 21–24).

Зауважимо, що ці «витоки» Росії не десь там на маргінесах у болотах і печерах, а тут у Європі, де зароджувалася й розвивалася цивілізація, формувалися перші державні утворення, переміщувалися народи, осідали й розбудовували економічні та культурні центри. І як результат – «Підведемо підсумки» (це рубрика, про яку йшлося вище): «В давнину на території нашої країни утворилося декілька держав. Вони були створені народами, які належали до різних мовних сімей... Першими державами на території сучасної Росії були античні міста-держави Північного Причорномор'я» (6 кл. Ч.1, с. 24).

А тепер скажіть, як на запитання на кшталт «Чий Крим, Миколаїв, Херсон, Одеса?» – відповідь сучасний російський шестикласник, якому вже сьогодні закладають думку, що все це «території сучасної Росії». Для того, щоби формувати «великодержавників», яких завтра скерують у неоімперський похід «визволяти втрачене», зовсім не обов'язково виховувати на гаслах. Це роблять дуже просто, використовуючи власну логіку, прості схеми, лаконічні висновки, викривлене поєднання сьогодення з минулим, закладаючи засади т.зв. правдивої шкільної історії.

Найцікавішим у 6 класі є горезвісний дискурс про Русь. Багато в чому він нагадує оповіді з радянських підручників історії, у яких східні слов'яни виступають колискою трьох братніх народів – росіян, українців та білорусів (6 кл. Ч. 1. с. 27). Після екскурсу про слов'янські поселення, внутрішню організацію, види діяльності та вірування учні отримують й перші відомості про Русь, появу якої як держави датують IX ст. «Історики часто називають цю державу Давньою Руссю (Староруською державою) чи Київською Руссю за назвою столиці» (6 кл. Ч. 1. с. 36).

Основним джерелом, з якого автори підручника запозичують інформацію, посилаються і переказують, традиційно як і в радянські часи, залишається «Повесть временных лет». Щоправда паралельно подаються відомості і про «Бертинські аннали», де використано нібито перше датування та згадка про русь. Не заперечуючи скандинавського походження слова «русь», школярам запропоновано генезу цього поняття: «східні слов'яни запозичили слово “русь” від фінів, а потім стали називати цим словом у формі («русини», «русичи», «росіяни») самих себе і свою державу – Русь (із заголовної літери)» (6 кл. Ч. 1. с. 37).

Отже, вже у 6 кл. відстежується зв'язок сьогодення з минулим на рівні первинного лексичного значення слова та його подальшої трансформації. Але це не просто зміни. Ці переінакшення стосуються історичних витоків, походження держави, коріння.

Далі розгортається повне і всеосяжне привласнення історії Київської Русі, яка викладена в десятках параграфів та майже сотні сторінок. Створення держави, історія про вбивство Аскольда та Діра, «Київ – матір міст руських», започаткування правління князівської династії Рюриковичів, Олег та Ігор – перші князі Давньоруської держави, походи Олега на Константинополь та історії з щитом і його смертю від укусу змії, правління Ольги та її хрещення

в Константинополі, походи Святослава – все це подано як минувшина сучасної Росії (6 кл. Ч. 1. с. 37–48). Автори підручників цілеспрямовано і методично не забувають нагадувати школярам у рубриці «Підведемо підсумки», що «Війни, які вели перші руські князі, сприяли підвищенню авторитету Русі серед інших країн» (6 кл. Ч. 1. с. 48).

Гордістю і величчю сповнені подальші розповіді про князя Володимира та прийняття християнства у 988 р., великого державного будівничого Ярослава Мудрого («Час правління Ярослава Мудрого був часом розквіту Руської держави» (6 кл. Ч. 1. с. 61), а його донька репрезентована як одна із найосвіченіших княгинь, що «трансформувала французький королівський двір» (6 кл. Ч. 1. с. 79).

Від розквіту Давньоруської держави та її здобутків автори підручника поступово й обґрунтовано переходять до періоду політичної роздробленості, звертаючи увагу на її закономірний характер та як явище, що притаманне розвитку середньовічних держав. У цей час, коли на теренах Русі з'являються окремі держави-князівства, дещо по-новому тлумачиться в підручнику і роль церкви: «В умовах роздробленості силою, котра якоюсь мірою об'єднувала країну, залишалася російська православна церква. ... Духівництво, як правило, закликало людей до єдності, виступало за подолання ворожнечі і припинення усобиць, говорило про необхідність захисту та збереження віри предків, єдиної Вітчизни» (6 кл. Ч. 1. с. 102).

До переліку досягнень «руської/російської» культури увійшли пам'ятки Києва, Переяслава, Чернігова, Галича, фрески Софії Київської, перші школи та бібліотеки, книжкові мініатюри, ... – все те, що створювалося тут, де сьогодні живуть українці – прямі нащадки давніх русичів. Однак, виявляється, що в російських шкільних підручниках уся ця минувшина не сусідньої держави, а т.зв. своя – «російська».

Опрацьовуючи тексти російських шкільних підручників, мимоволі згадуєш радянський кінофільм «Цирк», у якому актриса й співачка Л. Орлова вперше виконала пісню, що потім стала своєрідним радянським хітом, – «Пісня о родине». Вона починається досить промовистою фразою «Широка страна моя родная». Це речення є прекрасною ілюстрацією для іншої теми – територіальної. Історія будь-якої країни починається не лише з витоків – місця появи та розселення прашурів, але й з територій та їх генезису.

Російські шкільні підручники територіальну проблему розглядають як процес «приєднання, перетворення, розширення» з метою «захисту» країни. Це можна відстежити вже у 7 кл. У XVI ст. постійну і серйозну загрозу для Росії, як пишуть автори навчальних книг, створював союз Казанського, Кримського ханств та Османської імперії. Іван IV ухвалює рішення «назавжди захистити країну» зі сходу та південного сходу й розпочинає процес завоювання Казанського ханства (7 кл. Ч. 1, с. 59). У такий же спосіб було «приєднано» до Росії й Астраханське ханство, Поволжя, Сибірське ханство та величезну територію Сибіру (7 кл. Ч.1, с. 61–64).

Виявляється, що стимулом для подальшої агресивної політики може стати попередній «успіх». Саме про нього пишуть автори підручників і подають його як одну із причин вже іншого вектору зовнішньої політики: «Досягнувши блискучих успіхів на сході з приєднанням Казанського і Астраханського ханств, Іван IV звернув свій погляд на захід» (7 кл. Ч.1, с. 65). Відтак автори-укладачі логічно підводять до сприйняття учнями наступних «героїчних завоювань». І якщо вони завершуються поразкою та втратою власних територій, то завжди знайдеться обґрунтоване й виразне пояснення подібного: відсутність морського флоту, союзників, сильні противники (Швеція, Річ Посполита), Кримське ханство, яке постійно загрожувало Росії, і лише «мужність захисників» врятувала країну від більших територіальних втрат (7 кл. Ч. 1, с. 67).

Усі подальші територіальні зміни, описані в шкільних підручниках, подані в основному як «входження» чи «приєднання». Це стосується і українського Лівобережжя та Запорозької Січі (7 кл. Ч. 2, с. 70–72); територій між Південним Бугом і Дніпром, Кабарди і Північного Кавказу (8 кл. Ч. 2, с. 40); прийняття грузинського народу у «вічне підданство» 1801 р. (8 кл. Ч. 2, с. 41); «входження» до складу Росії Криму (8 кл. Ч. 2, с. 42) тощо.

Створення СРСР та його «відновлення» майже до колишніх кордонів імперії подано в підручнику для 10 класу як своєрідне «повернення» до витоків. Російським школярам ніхто не намагається пояснювати, що розпад імперії в лютому 1917 р. спричинив потужний національний рух і проголошення незалежних держав. Звісно, нема жодного рядка про те, що кожна з тодішніх національних держав мала право на самостійне існування. Вони нічого не знають про справжні причини війни, оголошеної Раднаркомом УЦР, побойіще М. Муравйова, криваву окупацію більшовиками Києва та значної частини території УНР. Натомість появу більшовицьких військ на теренах України подають як наслідок «встановлення федеративних відносин українського радянського уряду з Радянською Росією» та «проханням» ввести війська для боротьби з Центральною Радою (10 кл. Ч. 1, с. 72–73–49).

Учням детально описують і пояснюють, як «Німеччина зажадала відторгнути від російської території Польщу, Литву, частину Латвії і Білорусі. ... 3 березня 1918 р. У Брест-Литовську був укладений сепаратний договір про мир між Росією і Німеччиною з її союзниками. За його умовами від Росії відторгалися землі, що ввійшли тепер до складу Польщі, Литви, Латвії, Естонії, Білорусі, України. ... На території проголошеної Української Народної Республіки на запрошення її уряду розміщувалися австро-німецькі частини» (10 кл. Ч. 1, с. 48–49).

З особливою патетикою описана війна проти Польщі та звільнення українських земель як надання допомоги братському народу і водночас виконання великої «місії»: «Лідери РКП (б) вважали, що наступ Червоної Армії спричинить повстання польських робітників і революцію в Німеччині. У наказі по Західному фронту Тухачевський писав: “Через труп білої Польщі

лежить шлях до світової пожежі. На багнетах принесемо щастя і мир людству трудящих. Вперед на Захід!»» (10 кл. Ч. 1, с. 66–67).

Що ж спонукало російських комуністів до «об'єднання всіх націй і народностей»? Серед переліку причин автори підручників називають чи найголовнішу – «в думках і настроях народу була жива пам'ять про їх приналежність до єдиної великої держави» (10 кл. Ч. 1, с. 102–103). Важко коментувати те, що практично не підлягає «лікуванню». Саме таким «невиліковним діагнозом» є імперський/неоімперський комплекс як російської еліти, так і усього суспільства.

Перелік територіальних надбань минулого «умотивовано» пояснюється російським школярам аж до початку ХХІ ст., де загарбницька війна РФ проти України у 2014 р. й анексія Криму показані як т.зв. возз'єднання Криму з Росією (11 кл. Ч. 2, с. 114). Варто звернути увагу на те, що загарбання чужих територій, описане в шкільних підручниках, майже завжди має «історичне» пояснення. Особливість цих обґрунтувань тісно пов'язана з т.зв. історичною необхідністю. Територіальні надбання Російської імперії наприкінці ХVІІІ ст. подані як повернення земель, «що входили до складу Русі від перших Рюриковичів» (8 кл. Ч. 2, с. 46).

Отож у школярів формується переконання, що Росія «повертала» нібито «своє», колись втрачене. Російським учням упродовж вивчення курсу історії постійно нав'язується думка про необмежений простір держави, який постійно та нестримно збільшується. Розширення територій у шкільних підручниках розглядають насамперед як продовження справи князів, царів, прави-телів, більшовицьких вождів, що мала і має незаперечну підтримку народу.

Як минушина «інших», на прикладі українців, репрезентована в курсі російської історії? Раніше вже йшлося про мовне різноманіття російського суспільства. У шкільних підручниках описані різні способи співжиття з «іншими». Один із них – рубрики «Народи Росії» в окремі історичні періоди.

Спочатку про ці групи згадують на рівні племен, племінних союзів, із якими пов'язана доля російського народу, а потім десь із ХVІ ст. вони постають як окремі народи, що населяли Росію. Вони не безликі. Як правило, їх характеризують, указують на окремі особливості вірувань, сфер діяльності, культури. Але все це подано дуже стисло й епізодично, аби засвідчити їхню присутність і, очевидно, через якийсь час забути, що вони є поруч. І так до 9 класу включно. У 10–11 кл. перелік народів зникає, розчиняються в «національній політиці» і понятті «радянський народ». У старших класах з'являється «інноваційний» спосіб репрезентації «інших»: «малі народи Півночі», «коренізація», «національні школи», «національні набори до вишів», «прискорена підготовка національних кадрів», «єдність радянського народу», «дружба і єдність народів СРСР» (10 кл. Ч.1, 2) тощо.

Паралельно з народами Поволжя, Кавказу, Сибіру, казахами, калмиками на сторінках шкільного підручника в 7 кл. з'являються й українці. У ХVІІ ст.

вони постають як народ, що складав 15% від загальної чисельності населення Росії (7 кл. Ч. 2, с. 81–82). У середині XVIII ст. вони – лише малороси (8 кл. Ч. 1, с. 105–106), а з другої половини XVIII ст. про них згадують як українців (8 кл. Ч. 2, с. 102).

Таке суперечливе представлення українства не є випадковим, оскільки відображає базові настанови російського шкільного наративу, зорієнтованого на привласнення чужої, іншої історії й культури. Відповідним інструментом великоросійської стратегії привласнення є представлення інших національних спільнот як свого роду «недорозвинутих народів», які так і не стали націями, тому є об'єктами, а не суб'єктами історії.

Саме тому в описі українців домінує здебільшого етнографічна характеристика, у якій переважають побут, житло, одяг, їжа, фольклор тощо. Паралельно автори підручників звертають увагу на внутрішні суперечки, непорозуміння з козацькою старшиною, здатність до «зради» (8 кл. Ч. 1, с. 28), прагнення автономії, що суперечило політиці уніфікації і централізованого управління, і як наслідок – ліквідації Гетьманщини та Запорозької Січі (8 кл. Ч. 2, с. 32–3).

Гетьман І. Мазепа поданий як «зрадник». Його «підступним учинком» обґрунтована подальша політика царизму у стосунках з малоросами як потенційними зрадниками великої православної імперії: «Особливий режим місцевого самоврядування існував у Малоросії. Влада належала гетьману. Проте для контролю за його діями (особливо після зради гетьмана Мазеви) була створена Малоросійська колегія, котру очолював царський офіцер» (8 кл. Ч. 1, с. 37).

Ось як пояснюють автори підручників скасування останніх вольниць – Гетьманщини та Січі: «З моменту приєднання до Росії землі Війська Запорізького управлялися виборним гетьманом. Територія поділялася на полки та сотні, а в управлінні міст використовувалося Магдебурзьке право, що надавало громадянам значні вільності й права. Українські селяни зберігали право на вільний перехід від одного поміщика до іншого, що утрудняло для Росії отримання з них податків у повному обсязі. На думку Катерини II, таке положення було неприйнятним. Вона вважала, що вся країна повинна управлятися за єдиними законами й принципами. Вже на початку її правління були ліквідовані елементи вільностей і привілеїв національних територій, що ввійшли до складу Росії, котрі лишилися. ... Межі Російської імперії все більш тягнулися на південь, і потреби в запорізькому козацтві більше вже не було. До того ж частина запорожців взяла активну участь в повстанні О. Пугачова» (8 кл. Ч. 2, с. 33).

Таким чином, історична доля українських інституцій, які формувалися століттями, була вирішена розчерком пера, позаяк у вищезгаданому тексті дуже чітко проставлені акценти: те, що заважає єдиним законам і принципам, має бути знищеним. І байдуже, що ці закони спрямовані на погіршення становища народу, на ліквідацію свобод і прав.

Мабуть, не варто дивуватися, що історія українців у ХХ ст. показана лише окремими епізодами на тлі т.зв. грандіозних подій: «великих російських революцій – лютневої і жовтневої», «Утворення СРСР», «Великого перелому. Індустріалізації», «Колективізації сільського господарства», «радянської національної політики», т.зв. «Великої Вітчизняної війни» тощо (10 кл, Ч. 1, 2). Це вповні вписується у логіку представлення не-росіян як нібито недорозвинутих народів, які потребують стороннього керівництва з боку народу-вождя. Це логічно обґрунтовує неоімперську концептуалізацію історії.

Назви розділів і параграфів промовисто ілюструють пропагандистський характер змісту навчального матеріалу. Таке враження, що знову живемо у сумнозвісній радянській часи. У масі цифр, імен, подій домінує класова боротьба, політика більшовиків та радянської влади, компартійна еліта, зусилля якої спрямовані на «будівництво світлого майбутнього – соціалізму». І десь епізодично поміж цього більшовицького пропагандистського «ентузіазму» на маргінесах розміщується історія «інших» народів.

Тож російські школярі знатимуть, що поява більшовиків в Україні зумовлена «проханням українського радянського уряду для боротьби з Центральною радою» (10 кл. Ч. 1, с. 72); а першопричинами голоду 1932–1933 рр. (саме голоду, а не Голодомору!) стали: «винищування худоби селянами, що не бажали віддавати її в колгосп, ... несприятливі природні умови» і лише на останньому місці – «політика влади» (10 кл. Ч. 1, с. 139). Наслідки «голоду» не в Україні, а у всій червоній імперії подані лаконічно і коротко: «Від голоду загинуло до 7 млн осіб в різних районах СРСР» (10 кл. Ч. 1, с. 139). У цьому ж параграфі знизу наведений як приклад куций документ «Зі щоденника сучасника», де 8 реченнями описаний масовий голод на Кавказі та Кубані. Відтак Голодомор 1932–1933 рр. – одна з найжахливіших соціокультурних катастроф ХХ ст., один із найбільших і найкривавіших злочинів радянського режиму подається як буденний епізод історії, котрий не заслуговує на якусь виключну увагу.

У Другій світовій війні українців згадають як «націоналістів», що співпрацювали з нацистською Німеччиною і яких у повоєнний час будуть арештовувати як сепаратистів, противників влади, колаборантів (10. Ч. 1, с. 25), себто ворогів. Епізодично вони з'являтимуться з представниками інших національностей, що боронили «вітчизну від нацистів». Наприклад, відомий із радянських часів пасаж: «Один із Сталінградських будинків протягом 58 днів обороняла група сержанта Я. Павлова. У її складі були росіяни і українці, євреї і татари, таджик і грузин, узбек і калмик. Свої позиції, не дивлячись на всі зусилля ворога, вони не здали» (10 кл. Ч. 2, с. 39).

І буквально на іншій сторінці інформація про долю радянських євреїв. Вона вражає лаконічністю і відсутністю базового поняття, яким позначена в історії людства ця в жахлива соціокультурна катастрофа і величезна трагедія – Голокост: «Євреї і цигани взагалі підлягали повному винищенню. Вважаючи євреїв ідеологічною опорою “юдо-більшовицького” режиму, на-

цисти знищували їх разом із комісарами без суду і слідства. За перші півроку війни вони знищили близько 1 млн радянських євреїв (всього ж на території СРСР знищено близько 2,8 млн євреїв). Ті, що лишилися опинилися в гетто на межі виживання» (10 кл. Ч. 2, с. 40).

Вповні закономірним є й те, що у російському шкільному наративі внесок українців у перемогу розчинився у «морально-політичній єдності радянського народу, масовому героїзмі і самопожертві» (10 кл. Ч. 2, с. 102–103). У контексті повоєнної відбудови Україну репрезентують як частину СРСР, де «продовжувалася обірвана війною індустріалізація» (Західна Україна) (11 кл. Ч. 1, с. 14); здійснювалися «масові арешти націоналістів» (11 кл. Ч. 1, с. 25).

Відповідним чином висвітлювалася й спотворювалася вся післявоєнна радянська історія, особливо коли йшлося про інші народи, котрі традиційно подавалися як «недорозвинуті народи», позбавлені власного сенсу національного буття. Так будувався дискурс виправдання післявоєнних злочинів радянського тоталітаризму.

«Переважання силових методів спостерігалось в Латвії, Литві, Естонії, західних частинах України, Білорусі, де влада зіткнулася з озброєним опором націоналістів» (11 кл. Ч. 1, с. 33). Це своєрідна пояснювальна преамбула до переліку народів, що підлягали виселенню, депортації масованим репресіям (11 кл. Ч. 2, с. 36–37). Невідомо, з яких причин, але автори підручника нічого не згадали про передачу Кримської області 1954 р. до складу УРСР. Це промовистий факт й універсальний рецепт викладу препарованого матеріалу у російських шкільних підручниках з історії.

Початок 1990-их рр. описаний так, нібито другої за значенням республіки в СРСР не існувало взагалі. Її згадують 25 серпня 1991 р. (?): «Після проведення референдуму 25 серпня 1991 р. Україна оголосила про утворення незалежної держави і відмовилася брати участь у підписанні нового союзного договору» (11 кл. Ч. 2, с. 44).

На початку XXI ст. українці постануть перед російськими школярами як учасники державного перевороту, які 2014 р. скинули законно обраного президента В. Януковича та за підтримки Заходу привели до влади «радикальних націоналістів» (11 кл. Ч. 2, с. 114).

У підручнику «История России. 1945 год – начало XXI века» базового рівня для 11 класу його автори В. Мединський і А. Торкунов (обкладинка, до речі, оформлена у дусі класичної пропагандистської радянської графіки) назвали 37-й параграф II розділу «Росія сьогодні. Спеціальна воєнна операція».

У підрозділах 5. «Відродження нацизму», 6. «Український неонацизм» подається його визначення як «озлоблене національне, мовне, культурне насильство агресивної меншості над більшістю» (с. 396). Спотворюючи історичні факти «творці» шкільного наративу формують вкрай негативний образ українців, які боролися проти радянського і нацистського тоталітарних

режимів за відродження української держави, а також сучасних громадян України, котрі протистоять російській агресії.

Прагнучи нівелювати українську державницьку традицію, вони трактують «українську ідею» як «породження австрійських спецслужб у XIX ст.», а саму Україну – як «анти-Росію». Вже самі назви підрозділів відображають тенденційне і вкрай спотворене спрямування навчального матеріалу: «Переворот 2014 р. на Україні», «Повернення Криму», «Протистояння з Заходом», «Україна – ультранаціоналістична держава».

Фальсифікуючи передумови і причини «спеціальної воєнної операції», В. Мединський й А. Торкунов позиціонують два чинники: а) втручання колективного Заходу у «сферу впливу» Росії, б) «розгул неонацизму в Україні» і загроза життю російськомовних мешканців Донбасу.

Власне матеріал про СВО наповнений переважно не фактами, а емоційними, оціночними судженнями антиукраїнського спрямування. Він обрамлений численними біографічними сюжетами у підрозділі з промовистою назвою «Росія – країна героїв», покликаними глорифікувати російське вторгнення в Україну, демонізувати українців і піднести подвиги військовослужбовців армії РФ.

Апологетика імперської експансіоністської політики Кремля поєднується з романтизацією і звеличенням внутрішнього життя в Росії, реалізацією нових науково-технічних проєктів та економічних рішень в умовах міжнародних санкцій.

Щільний пропагандистський флер і гранична ідеологізація всіх суспільно-політичних, соціокультурних та економічних аспектів, підсилені відповідним ілюстративним матеріалом, перетворює цей шкільний підручник на суто пропагандистський продукт. Навіть більше, цей підручник є інструментом насаджування у масову свідомість російської молоді спотвореного розуміння оточуючої дійсності, правових і моральних засад, на яких базується сучасний світовий порядок і міжнародні відносини, пропагує самозакоханість і зверхність РФ стосовно інших народів і країн.

Загалом пронизана вкрай сфальсифікованими даними, облудними твердженнями й тенденційними інтерпретаціями ця частина тексту підручника позначена печерною українофобією і спрямована на формування мілітаристських агресивних настроїв у середовищі російських старшокласників. У такий спосіб підручник із порушенням основних дидактичних та педагогічних засад виконує роль мобілізаційного засобу в руках агресивного путінського режиму.

Історія «інших» у шкільних підручниках Росії виступає як другорядний чинник, який, з одного боку, ніби присутній у її «поступі», але з другого боку – він не завжди відповідає тим загальноприйнятим нормам та не проявляє особливої вдячності за те, що є складовою «великого и могутнього...».

Становлення та розвиток держави – одна із ключових тем шкільних підручників історії Росії. Зміст навчального матеріалу укладений так, що увагу учнів зосередити на цілеспрямованому «прогресивному поступі», ініційо-

ваному «мудрим державним лідером», який веде за собою «народні маси». Надзусилля (фізичні, духовні, ентузіазм, героїзм, людські втрати тощо) виступають складовими мети, засобами, методами і загалом величі. Демонстрація досягнення кінцевих цілей впливає на формування уявлення про т.зв. велич Росії. Укладачі підручників знають, на чому зосередити увагу школярів і роблять це майстерно. Яскравою ілюстрацією вищезгаданого може слугувати навчальний матеріал підручника для 8 кл.

Історія Росії у 8 кл. присвячена подіям кінця XVII–XVIII ст., де найбільшими реформаторами виступають імператори Петро I та Катерина II. Упродовж першого півріччя (!) учні детально ознайомлюються з «перетвореннями» Петра I. 12 параграфів навчального матеріалу (!) з 16 присвячені добі першого російського імператора.

У другому півріччі не менше часу відведено і на «перетворення» Катерини II. Для чого? Відповідь на це запитання школярі отримують вже на початковому етапі в короткому екскурсі того, що вивчатимуть: «Росія здолала шлях від окраїнної європейської держави до великої світової держави. ...Формувалася сильна сучасна армія і військовий флот для забезпечення національної безпеки та вирішення злободенних зовнішньополітичних задач... Росія стала імперією. Росія набула статусу великої європейської держави. Росія забезпечила безпеку своїх меж, розширивши територію держави. ... Росія остаточно стає однією з провідних сил системи міжнародних відносин, а російський імперський двір – одним із найблисकुчіших в Європі... У другій половині XVIII в. Російська імперія стає ще могутнішою на європейській і світовій арені. Серія військових перемог і великих зовнішньополітичних успіхів призводить до істотного розширення володінь. Росія вирішила історичні задачі – збрала майже всю спадщину Київської Русі та здобула вихід до Чорного моря. Розпочалося освоєння Новоросії й Криму, що увійшли до складу Російської імперії» (8 кл. Ч. 1. с. 5–6).

Історія Росії XVIII ст. репрезентована як «успіх», до якого підштовхувало минуле: «Проте Москва не забувала про необхідність повернення втрачених раніше виходів до Балтійського моря» (8 кл. Ч. 1. с. 12) і безпосередній вплив західних сусідів: «Із пануванням династії Романових розпочалося систематичне запрошення для консультацій і на службу у Росію іноземних військових фахівців, лікарів, аптекарів... Голландські фахівці брали участь в будівництві гарматного заводу в Москві... Західний вплив на Росію посилювався після приєднання Лівобережжя Дніпра і Києва... До Москви спрямувалися носії польської культури з числа українців і білорусів, що справили значний вплив на розвиток російської освіти...» (8 кл. Ч. 1. с. 14–15). І як логічне продовження – взаємозв'язок впливу на правлячу особу: «Петро з дитячих років виявляв велику цікавість до досвіду європейців. ... Повернувшись з-за кордону, цар твердо вирішив провести в Росії реформи, боротися за вихід до Балтійського моря, за перетворення своєї країни у велику європейську державу» (8 кл. Ч. 1. с. 23).

Правління Петра I та його політика не просто розписані, деталізовані, розтлумачені для розуміння учнями, але й наповнені особливою гордістю за його діяння, освячені особистим жертвоприношенням в ім'я майбутніх поколінь. Російський цар постає одночасно в багатьох образах: а) ось він у складі делегації інкогніто (під прибраним ім'ям)... під виглядом урядника Преображенського полку» (с. 23); б) ось він запальний оратор, який звертається напередодні Полтавської битви до російської армії: «Воїни! Ось настав час, який вирішить долю Вітчизни. Отже, не повинні ви помислити, що б'єтеся за Петра, але за державу, Петру вручену, за рід свій, за Вітчизну» (с. 29); в) ось він як реформатор, який жорстко і цілеспрямовано змінює старі порядки, сміливо виступає проти опозиційного дворянства; г) ось він «щиро віруюча людина», яка «до церкви зверталася з раціональної позиції “загальної користі” – в тому значенні, що всі піддані (і він зокрема), повинні працювати на благо Вітчизни, яка ототожнювалася з державою» (с. 53); д) ось він безжальний батько, який карає сина за зраду (с. 61).

І таких прикладів можна наводити десятки. Всі вони спрямовані на просування потрібних «висновків»: «Реформи допомогли мобілізувати сили країни. Створена в короткий термін промислова база дала можливість наздогнати і навіть за деякими показниками перегнати країни Західної Європи. Але зворотною стороною цього стрибка став поворот промисловості (перш за все важкої) на кріпосницький шлях розвитку. Саме в цей час Росія сформувалася як імперська держава з модернізованим адміністративним устроєм, принципово змінилася роль країни в міжнародних справах...». Ці «підсумки» початку XVIII ст. дивовижно нагадують історію XX ст. на прикладі сталінської радянської модернізації.

Історію Росії XX ст. вивчають упродовж 1,5 року в 10 кл. (1914–1945 рр.) та 11 кл. (1946 – поч. XXI ст., I семестр). Якщо стисло схарактеризувати зміст навчального матеріалу, то власне це не є історія Росії як федеративної республіки СРСР. Це – історія Радянського Союзу викладена в повному обсязі, з дотриманням хронологічної послідовності найважливіших подій, характеристикою політичних діячів, військових полководців часів Великої Вітчизняної війни (інакше вона не називається), окремих представників радянської науки та культури.

Події радянської історії репрезентовані як нескінченний «поступ», творення нового, піднесення, здобутки, спрямовані на будівництво т.зв. справедливого суспільства. Радянська історія в російських шкільних підручниках – майстерно укладений міф про переваги соціалізму: «економічний стрибок в роки перших п'ятирічок», «рівноправність жінок», «вирішення міжнародних проблем на основі ідей пролетарського інтернаціоналізму», «загальнонародна, вітчизняна, священна війна за виживання і збереження своєї державності», «найстабільніший в історії країни XX століття брежнєвський період» тощо.

Як і в попередніх підручниках, у текстах для 10–11 кл. домінують ідеї «сотворіння» й «величі». Тут усе «велике»: «Велика Російська революція: лютий 1917» (10 кл. Ч. 1, с. 25–35); «Велика Російська революція: жовтень 1917» (10 кл. Ч. 1, с. 35–43); «Боротьба за владу ... між червоними і білими. У цій битві перемогу отримали більшовики, що зуміли мобілізувати економічні і людські ресурси на потреби фронту, переконати маси у тому, що вони є єдиними захисниками національних інтересів Росії, захопити їх перспективами нового життя» (10 кл. Ч. 1, с. 51–69); «Великий перелом». Індустріалізація» (10 кл. Ч. 1, с. 125–136); «реалізація плану прискореного зближення і злиття народів в єдину радянську націю» (10 кл. Ч. 1, с. 154–155); «Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.» (10 кл. Ч. 2, с. 13–116) – вивчаються впродовж усього II семестру в 10 кл. (!).

Пафос творення нової країни не позбавлений трагізму й сумних сторінок історії. Сучасні укладачі текстів шкільних підручників не приховують (!) драматичних подій радянського державотворення. Вони не замовчують причин приходу більшовиків до влади й громадянської війни, масштабів червоного та білого терору, не приховують статистики повоєнної еміграції (більше 2,5 млн. чол.), невдоволення населення політикою «воєнного комунізму», трагічної долі селянства під час насильницької колективізації (скорочення населення на 10,3 млн чол.), репресивної політики більшовиків у 30-і роки XX ст. (із 1,5 млн арештованих – більше 700 тис розстріляно), депортації малих народів на початку 1930-их (переселення на Далекий Схід, до Сибіру більше 170 тис. чол.) тощо.

Все це зафіксоване в навчальних текстах, як здається, не для того, щоби розкрити тоталітарний характер більшовицького режиму, його людиноне-нависницьку суть, відхід від справжніх демократичних цінностей і уявлень про права та свободи. Мета тут зовсім інша: «зібрати велику частину території колишньої Російської імперії в єдину державу» (с. 107); «ціною трудового героїзму, неймовірної напруги сил народу СРСР добився економічної незалежності і став державою, здатною виробляти будь-який вид промислової продукції» (с. 133); «головною метою політики суцільної колективізації було створення умов для отримання засобів з села для потреб індустріалізації» (с. 141); «визнання російської мови державною в СРСР створювало умови для міжнаціонального спілкування. Російське населення в національних республіках, яке значно збільшилося, відчувало себе комфортніше (!)» і т.д. Людські жертви, національні трагедії виступають як неминучість радянського будівництва, як закономірний компонент і складова «поступу» та неосяжної «величі». Мета – все. Людське життя – ніщо. Як це нагадує сучасного рашистського ворога...

Одна із ключових тем історії Росії в 10 класі присвячена німецько-радянській війні. У підручнику вона подана під колишньою назвою як т.зв. Велика Вітчизняна війна. Навчальний матеріал викладений розлого в 10 параграфах і трьох інформаційних статтях-розвідках, що присвячені окремим проблемам

війни: «Народи СРСР в боротьбі з нацизмом» (10 кл. Ч. 2. с. 74–78), «Радянська розвідка і контррозвідка в роки Великої Вітчизняної війни» (10 кл. Ч. 2. с. 87–89), «Фальсифікація історії Великої Вітчизняної війни» (10 кл. Ч. 2. с. 107–115).

Початку війни передують інформація, що характеризує міжнародні відносини наприкінці 1920–1930-х рр., де переконливо й чітко обґрунтований кожен крок зовнішньої політики СРСР: «Мюнхенська зговір» спонукав радянське керівництво до «політики лавірування між різними угрупованнями країн для вирішення головної задачі – забезпечення безпеки від потенційної агресії» (10 кл. Ч. 2. с. 7); «Японія почала широкомасштабне вторгнення до Китаю» і як відповідь – «СРСР став нарощувати військову допомогу Китаю» (10 кл. Ч. 2. с. 7); «Переговори зайшли в безвихідь (ідеться про переговори з Англією та Францією)» – «В таких умовах радянське керівництво після довгих коливань прийняло пропозицію Німеччини про укладення договору про ненапад» (10 кл. Ч. 2. с. 9). Згадується і таємний протокол про «розмежування сфер інтересів обох країн у Європі» (10 кл. Ч. 2. с. 9).

Однак це все настільки майстерно закамouflьовано, подано для сприйняття десятикласникам, що складається враження – СРСР нібито насправді повертав втрачені території з ініціативи Німеччини: «До сфери інтересів СРСР було віднесено території, котрі були відторгнуті від Росії після Першої світової війни. Розмежування сфер було ініційоване Німеччиною» (10 кл. Ч. 2. с. 9). Такий «прагматизм і лавірування» дозволили СРСР уникнути початку війни 1 вересня 1939 р. І жодного слова про те, що де-факто цей початок припав на радянське вторгнення до тодішньої Польщі 17 вересня 1939 р.

Події 1939–1941 рр. (до початку німецько-радянської війни) описані за традиційною радянською схемою: «17 вересня радянські війська перейшли кордон Польщі, одержавши наказ приступити до звільнення території Західної України і Західної Білорусі, котрі відійшли до неї за Ризьким договором 1921 р.»; «посилаючись на необхідність забезпечення своєї безпеки, запропонувала фінам пересунути державний кордон... 30 листопада 1939 р. розпочалася радянсько-фінська війна»; «У червні 1940 р. СРСР зажадав забезпечити безпеку своїх гарнізонів, розміщених в прибалтійських державах ... У серпні 1940 р. Латвія, Литва, Естонія стали радянськими соціалістичними республіками»; «У червні 1940 р. Румунія згодилася повернути СРСР відторгнуті від Росії в 1918 р. Бессарабію та Північну Буковину» (10 кл. Ч. 2. с. 14–16).

Вищезгадані матеріали цілеспрямовано формують уявлення про СРСР як країну, котра нібито насправді «повертала» раніше втрачені території Росії, використовуючи міжнародну ситуацію. Жодного натяку на агресію, на загарбання демократичних країн або частини їх земель, натомість лише «прагматизм і лавірування».

А далі – війна за дещо оновленою з часів «перебудови» й ельцинського періоду у вигляді загальної схеми, проте з традиційною міфологізацією і перекрученням фактів, героїзацією відступу, оборони, наступальних операцій, діяльності окремих військових та державних діячів. Як завжди «перший удар» прийняла на себе Брестська фортеця і «щодня супротивник здійснював 7–8 атак, але захисники відображали їх... Лише 23 липня був узятий в полон останній захисник фортеці – тяжкопоранений майор Петро Гаврилов. Героїчна оборона Брестської фортеці стала яскравим прикладом мужності, відваги і самопожертви, вірності військовому обов'язку» (10 кл. Ч. 2. с. 25). Згадують у підручнику і про танкову битву «Дубно-Луцьк-Броди-Берестечко», яка хоч і не принесла успіху радянській армії, але змусила німецьких генералів «засумніватися у блискавичній перемозі військової кампанії, що розпочалася на Сході» (10 кл. Ч. 2. с. 25).

Навіть більше, в тексті немає жодного слова про літні «оточення» 1941 р., в яких на початковому етапі війни опинилися сотні тисяч радянських вояків. Згадують лише про оточення чотирьох армій західніше Вязьми та двох в районі Брянська (663 тис. чол.). Ця згадка розкриває не стільки драматизм ситуації, як підводить до розуміння «надзусиль» радянського партійного і військового керівництва в організації оборони Москви та підготовки до наступу.

І тут важливо все: і організована евакуація, і «600 тисяч москвичів, які взяли участь у зведенні укріплень навколо столиці», і формування 16 дивізій народного ополчення, і парад 7 листопада 1941 р., і виступ Й. Сталіна: «...Війна, яку ви ведете, є війна визвольна, війна справедлива. Хай надихає вас в цій війні мужній образ наших великих предків – Олександра Невського, Дмитра Донського, Кузьми Мініна, Дмитра Пожарського, Олександра Суворова, Михайла Кутузова! Хай осяє вас звитяжний прапор великого Леніна!», і «нетлінна слава 316-й стрілецької дивізії генерал-майора І. Панфілова» (міф про 28 героїв-панфіловців) і десятки інших прикладів про контрнаступ під Москвою (10 кл. Ч. 2. с. 28–30).

Битва під Москвою «стала одним з найбільших битв Другої світової війни, ... поворотною подією, ... стратегія бліцкригу зазнала цілковитого краху, уявлення про непереможність німецької армії було розвіяне. Поразка німецьких військ надала могутнього імпульсу визвольній боротьбі на окупованій території і в країнах Європи, укріпила міжнародний авторитет Радянського Союзу та його озброєних сил» (10 кл. Ч. 2. с. 29–30).

Автори підручника ніби забули про природно-кліматичний чинник, який негативно впливав на боєздатність та маневреність німецької армії, не згадують вони і про доукомплектування радянських збройних сил сибірськими дивізіями, не зосереджують увагу й на тому, що війна ще триватиме 4 роки і Німеччина залишатиметься сильним супротивником. Складається враження, що битва під Москвою однозначно змінила хід війни.

Події німецько-радянської війни настільки героїзовані, що суть війни як трагедії, відступає на другий план. Після героїчної оборони Бреста черга

«героїчного супротиву й оборони» Смоленська, Києва, Ленінграда, Одеси тощо. Жодного слова про недолуге керівництво та прорахунки, поспіхом залишених і деморалізованих мільйони людей. Навпаки, вони в уяві підлітків постають як згуртовані та організовані. Ось як описана трагедія мешканців Ленінграда: «Розрахунок ворога ґрунтувався на припущенні про початок у місті голодних бунтів. Проте цього не відбулося. Навпаки, страшне випробування ще більш згуртувало людей... Витримати... захисники змогли лише завдяки безпримірній мужності...» (10 кл. Ч. 2, с. 30). В описі блокади Ленінграда, як у радянські часи, використовуються приклади з блокадного шляху, скорочення норм споживання хліба, велика смертність населення та сторінки щоденника Т. Савечової (10 кл. Ч. 2, с. 30–32).

Традиційно за радянською схемою героїзовано партизанський рух опору та підпілля, які виявляється «виникли у перші тижні війни» (10 кл. Ч. 2, с. 41). Стверджується, що «німці зіткнулися з масовим дитячим підлітковим героїзмом. Тисячі і дітей і підлітків були нагороджені орденами і медалями СРСР за подвиги під час війни. Четверо з них – Льоня Голіков, Марат Казей, Валя Котик, Зіна Портнова – були удостоєні звання Героя Радянського Союзу» (10 кл. Ч. 2, с. 42).

Окремий параграф присвячений темі «Людина і війна», зміст якого вибудований за принципом героїзації. Тут зміна повсякдення, важкі умови життя та праці, нові функції жінок, літніх людей, дітей, але все це задля великої перемоги: «На боротьбу з ворогом поряд із чоловіками призовного віку ставали жінки, люди похилого віку, неповнолітні. Вони не тільки забезпечували роботу тилу, але й билися на фронті»; «як і в роки Першої світової війни, батькам і матерям допомагали здобувати перемогу діти і підлітки»; цитата Д. Лихачова – «під час голоду люди показали себе, оголилися, звільнилися від усілякої мішури: одні виявилися чудовими, безпримірними героями, інші – лиходіями, мерзотниками, вбивцями, людодіями»; «... герої, які стали символом мужності і військової доблесті ... Микола Гастелло, ... Віктор Талаліхін, ... Ліза Чайкіна, ... Зоя Космодем'янська, ... Олександр Матросов, ... 28 панфіловців» (10 кл. Ч. 2, с. 47–54). «Під час Великої Вітчизняної війни яскраво виявилася вироблена тисячолітнім досвідом Росії здатність народу переносити жорстокі випробування й лихоліття. Відчуття особистої причетності до долі Батьківщини і відповідальності за неї виявилися в масовому героїзмі радянських солдатів на фронті і трудових подвигах трудівників тилу» (10 кл. Ч. 2, с. 54).

Гасла. Гасла й гасла в кожному абзаці, на кожній сторінці. І все це героїство не випадкове, не лише історичне, а й народне. У ньому існує й інша основа, чи не головна: «Керівництвом країни були проаналізовані помилки і невдачі військових дій Червоної Армії»; «Сталін говорив...»; «Сталін вважав...», «Сталін віддав наказ...»; «Сталін підписав...»; «план розгрому супротивника під Сталінградом (його розробили під керівництвом Сталіна...)»;

«Ставка забезпечила значну перевагу...»; «військове лихоліття стало суворим випробуванням для системи державного управління, всього політичного устрою СРСР, створеного в 30-ті роки. Не зважаючи на стратегічні помилки і прорахунки передвоєнної пори, радянське вище керівництво змогло налагодити систему жорсткого, але ефективного партійного державного управління» (10 кл. Ч. 2, с. 19–103).

На тлі суцільного героїства радянського народу та його керівництва згадують і про окупаційний режим, для характеристики якого виділили 1,5 сторінки тексту, і він помітно поступається іншій темі – співпраці з ворогом.

Автори стверджують, що колабораціонізм був притаманний всім країнам і виявлявся в різних формах, але його соціальна база в СРСР поступово звужувалася і він існував винятково протягом перших шести місяців війни, всі ті, хто співпрацював з нацистами, отримали заслужене покарання після війни (10 кл. Ч. 2, с. 42–44).

Згадують укладачі підручників і національний рух, який війна оживила в тих районах, де «жорстока політика властей в передвоєнні роки викликала найсильніший протест населення» (10 кл. Ч. 2, с. 77). Коротка інформація про ОУН, яка репрезентована як націоналістична організація, перегукується щоправда з неназваними подібними організаціями в Західній Білорусії, Прибалтиці, Криму, гірських районах Чечено-Інгушетії. Це не просто згадка, а чітке дистанціювання від вказаного руху, позаяк він вів «проводив збройну боротьбу проти радянської влади» (10 кл. Ч. 2, с. 77). Не оминули увагою і Російську визвольну армію під командуванням генерала Власова, батальйони, полки з українців, татар, окремих народів Північного Кавказу, які за переконаннями авторів «очолювали колишні генерали і офіцери білої армії» (10 кл. Ч. 2, с. 77).

У контексті єдності радянського народу в роки війни подано й коротку характеристику національної політики. Вона репрезентована як жорстка з репресивними елементами та реакційними рисами – депортація народів і ліквідація національних автономій. Йдеться про німців, литовців, латишів, естонців, калмиків, чеченців, інгушів, кримських татар, греків, вірмен, болгар тощо. Якщо додати наведену чисельність депортованих, то отримаємо чималу цифру – близько 2,5 млн. Гадаємо, що такими підрахунками учні на уроці не будуть перейматися, позаяк суть теми не в тому, скільки знищив сталінський режим, мета інша – «морально-політична єдність багатонаціонального радянського народу стала найважливішою запорукою перемоги у Великій Вітчизняній війні» (10 кл. Ч. 2, с. 78).

До останніх трьох параграфів розділу «Велика Вітчизняна війна» автори підручника уклали три інформаційні статті-розвідки (своєрідні текстові додатки), про які згадувалося раніше: «Народи СРСР в боротьбі з нацизмом» (10 кл. Ч. 2, с. 74–78), «Радянська розвідка і контррозвідка в роки Великої Вітчизняної війни» (10 кл. Ч. 2, с. 87–93), «Фальсифікація історії Великої Вітчизняної війни» (10 кл. Ч. 2, с. 107–115).

Пропоновані матеріали посилюють сучасну російську ідеологічну складову в характеристиці війни. Тема про народи СРСР в боротьбі з нацизмом обрана не випадково, позаяк стосується одного з центральних джерел перемоги – «морально-політична єдність радянського народу, який об'єднало прагнення до боротьби за свободу і незалежність своєї країни, за життя рідних і близьких... » (10 кл. Ч. 2, с. 102).

Цілком зрозумілим є зосередження уваги школярів на діяльності радянської розвідки та контррозвідки, оскільки «таємна війна», як стверджують автори підручника, була не менш важливою, ніж бойові дії (10 кл. Ч. 2, с. 87). Десятикласники отримують інформацію про розвіддані, якими володіло радянське керівництво до початку німецько-радянської війни, на етапі оборонних та наступальних військових операцій, в періоди підготовки міжнародних конференцій, про збір науково-технічної інформації стосовно нових розробок в галузі військової техніки та озброєння.

Паралельно в змісті з'являються й прізвища та імена окремих розвідників, які долучалися до збору секретної інформації. Не оминули увагою діяльність органів держбезпеки. Основний акцент спрямований на організацію розвідувально-диверсійної роботи і як приклад укладена розлога довідка про діяльність загону «Переможець» під керівництвом Д. Медведєва та «легендарного радянського розвідника» М. Кузнєцова (10 кл. Ч. 2, с. 90–91).

Силові органи «НКВД-НКГБ», головне управління контррозвідки «СМЕРШ» виступають структурами, які не лише «протидіяли розвідувально-підривній діяльності ворожих спецслужб», «забезпечували спокійний розвиток тилу країни і захист від будь-яких спроб дезорганізації німецькими спецслужбами», «захищали особливо важливі промислові та військові об'єкти, комунікації від диверсійних груп супротивника», але й «приділяли увагу боротьбі з панікерами і дезертирами, виявляли агентів німецьких спецслужб», «боролися із зрадниками Батьківщини» тощо (10 кл. Ч. 2, с. 91–92). Загалом діяльність силових структур охарактеризована, передусім у контексті їх великого внеску в «перемогу радянського народу над нацистською Німеччиною».

Особливе місце серед інформаційних додатків займає «Фальсифікація історії Великої Вітчизняної війни». Ті педагоги, які почали трудову діяльність у закладах освіти всередині 1980-их рр., напевно пам'ятають одну з особливостей тогочасного навчання та виховання – використання контрпропаганди. Одне із завдань тодішньої контрпропаганди полягало у розвінчуванні «міфів», що стосувалися радянського способу життя, дотримання прав людини, свобод тощо.

Радянських учителів-суспільників (істориків, правознавців) на семінарах, заняттях, у лекторіях, відкритих уроках навчали прийомам контрпропаганди. У ті часи це робилося просто й ефективно, позаяк населення перебувало в інформаційному вакуумі, було обмежене в доступі до альтернативних джерел інформації і знало «правду» лише з газети «Правда» та її

подібним ЗМІ, що контролювалися компартією. Світ із того часу кардинально змінився, але радянські прийоми продовжують жити й активно використовують у сучасних російських підручниках історії.

Насамперед російським десятикласникам розкривають суть фальсифікації та дають відповідь на ключове запитання: Хто, як і для чого фальсифікує історію? У виразно структурованій, лаконічній і добре продуманій відповіді віднайшли своє місце: створення документів, яких ніколи не було; прагнення до історичних сенсацій; ідейна та політична дискредитація противника, політичної партії, державного ладу; використання таких джерел, які характеризують лише одну сторону події, явища; перелік арсеналу фальсифікацій – «наукові праці», художнє та документальне кіно, ЗМІ тощо. Наприклад: «працюють цілі “інститути національної пам’яті”, спеціальні музеї, витрати на утримання яких у багато разів перевищують фінансування академічних інститутів» (10 кл. Ч. 2, с. 108). Чи не Український інститут національної пам’яті та ще 13 подібних установ у демократичних країнах Європи автори підручника долучили до «центрів фальсифікацій»?

З якими напрямками «фальсифікацій» ознайомлюють школярів? Розв’язання Другої світової війни Німеччиною та СРСР; виправдання нападу А. Гітлера на СРСР; заперечення справедливого характеру війни для радянського народу; зменшення вирішальної ролі СРСР у розгромі нацистської Німеччини та її союзників; спотворення взаємовідносин влади і народу в роки війни; зменшення ролі партизанського руху; виправдання колабораціонізму, націоналістичних організацій і зрадників батьківщини; пояснення масових втрат військовополонених та мирного населення на початковому етапі війни через недолугу політику радянського керівництва; перебільшення допомоги СРСР країнами Заходу; пояснення чисельних втрат Радянської Армії завдяки помилкам у військовому плануванні та байдужістю до життя військовослужбовців; заперечення визвольного характеру закордонних походів Радянської Армії; перебільшення ролі інших театрів воєнних дій у роки Другої світової війни (10 кл. Ч. 2, с. 108–109).

На 9 (!) сторінках тексту автори підручника ретельно «розвінчують» спотворене бачення Другої світової війни, оцінки подій, використовуючи статистику, посилаючись на власні джерела, порівнюючи одні події з іншими. Це дозволяє зробити такий прикінцевий висновок: «Не зважаючи на численні багаторічні спроби фальсифікації історії Великої Вітчизняної війни і Другої світової війни в політичних цілях, факти та документи доводять безпорадність тих, хто хотів би спотворити підсумки й уроки Великої Перемоги» (10 кл. Ч. 2, с. 116).

IV. РАШИЗМ – ІДЕОЛОГІЧНА ОСНОВА ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ РФ

2 травня 2023 р. ВР України ухвалила заяву «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму і засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненавищських». Згідно з нею, рашизм розуміється як новий різновид тоталітарної ідеології та практик, які складають основу режиму, сформованого у російській федерації під керівництвом президента В. Путіна, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму).

Ознаками рашизму названі: мілітаризм, культ особи очільника і сакралізація інститутів держави; самозвеличування РФ шляхом насильницького пригнічення та/або заперечення існування інших народів, нав'язування іншим народам російської мови й культури, пропагування ідей РМ; систематичне порушення норм і принципів міжнародного права, суверенних прав інших держав, їхньої територіальної цілісності й міжнародно визнаних кордонів; створення, фінансування та збройна підтримка незаконних збройних формувань та сепаратистських рухів на територіях інших суверенних держав, створення та підтримка терористичних організацій; використання заборонених методів ведення війни, системне вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності; систематичні організація та здійснення масових вбивств, страт, катувань, депортацій, створення штучних умов для виникнення голоду, інших видів масового фізичного терору, геноциду, переслідування з етнічних, національних, релігійних, політичних та інших мотивів; регулярне застосування до інших держав практики економічного та енергетичного шантажу; регулярні погрози щодо застосування ядерної зброї проти інших держав та створення техногенних катастроф та ін.

Перетворення РФ на тоталітарну систему стало наслідком консервативного розвороту, відлік якого можна вести від 2004 р. Нездатність Росії до соціальної модернізації спричинила реінсталяцію тоталітаризму, щоправда у новітній формі. Рашизм може бути кваліфікований як відкладений/мутантний фашистський/нацистський синдром, що сформувався на російському етнополітичному ґрунті як відповідь на глобальні виклики системи, не здатної до саморозвитку.

В основі світогляду рашизму перебуває оновлена відповідно до вимог воєнного часу і фактично перетворена на офіційну ідеологію (хоч це і забороняє чинна Конституція) політтехнологія РМ. Вона функціонує на разі не як усталена ідеологічна система, а як широкий інформаційний контекст, що виконує роль своєрідних ментальних скріп і забезпечує мобілізацію населення РФ навколо поставленого керівництвом країни завдання перегляду ролі Росії у світі.

РМ складається з еклектичного набору різноспрямованих, до останнього часу офіційно не фіксованих політичних продуктів, ідеологічних кліше й квазіінтелектуальних конструктів, перетворених на загальний інформаційний фон суспільно-політичного життя путінської Росії. РМ дозволяє тримати суспільство Росії у стані негативної мобілізації навколо завдань протистояння Заходу та стримувати лібералізацію/демократизацію всередині РФ. Паразитуючи на проблемі російської мови та російськомовної культури, РМ на постімперських теренах, обстоює архаїчну систему суспільних відносин, протиставляючи її ліберальному/демократичному світу.

Від 2022 р. основоположні тези РМ чітко артикульовані президентом РФ В. Путіним як підстава нового етапу агресії проти України та її ліквідації як держави і нації. На підтвердження права Росії на знищення України наводяться такі «аргументи»:

- Росія – це окрема «особлива» частина світу, певний «цивілізаційний континент», що розвивається за законами, відмінними від тих, що рухають США й ЄС.

- Росія/Євразійська цивілізація претендує на геополітичне домінування в Євразії від Німеччини до Китаю, її цивілізаційна місія полягає в докорінній перебудові геополітичної конфігурації світу.

- РМ – це не лише росіяни, а й прихильники російських цінностей усюди в світі. Величезна частина громадян України належать до РМ (словами В. Путіна – це «наші люди»), так само, як і землі, на яких вони живуть.

Решта громадян України, які не є носіями РМ – суспільно-політичного й соціально-економічного проекту, зверненого в минуле, позбавленого стимулів та механізмів внутрішнього розвитку, завданням якого є дестабілізація (а бажано – знищення) лібералізму в його американській та європейських версіях – підлягають денацифікації (тобто фізичному знищенню чи «перевихованню» в концтаборах).

Геноцидарна стосовно України стратегія мотивується апеляціями до «спільної історії», табу на її перегляд, аксіоматичної ідеологемі про «вічну» і «святую» Росію-Русь. В основу міжнародної політики/експансії/загарбницької війни покладена теза про затискання прав «російськомовних» (співвітчизників за кордоном). Право їхнього «захисту» від 2008 р. фігурує у зовнішньополітичній доктрині РФ.

«Українське питання» є осердям руської консервативної революції, завданням якої є витворення (в антитезу загально відомій тезі Кремля – «Ук-

раїна то є анти-Росія») *анти-України*. Ідеться про розбудову тоталітарної неоімперії, що протиставляється ліберально-демократичній проєвропейській Україні, яка розуміється як зрадниця одвічної рускої матриці.

Від 2014 р. відбувається докорінний перегляд парадигми світобачення Росії загалом, місця в ній України зокрема. З геополітичного партнера і опори Росії («братня країна», «братній народ») Україна перетворюється на гібридну жертву. На час оголошення т.зв. СВО, вона в офіційному дискурсі вже рашистської Росії – дискредитована, доктринально деперсоналізована, позбавлена права на існування в історичному та есенціальному вимірах. Умоглядний «превентивний наступ» на Захід розпочинається на теренах України під супровід неодноразово висловлених В. Путіним на вищому політичному рівні аксіоматичних гасел: немає такої держави – Україна, немає такої нації – українці.

Від лютого 2022 р. війна в Україні стає смыслом, формою існування і змінювання самої Росії – її перетворення на тоталітарну систему – «фортецю Росія», яка принаймні на чверть сторіччя заходить у стан «війни цивілізацій» (Північноатлантичної та Євразійської). Остання позиціонується як «цивілізація цивілізацій, оплот протистояння неоколоніалізму, вільного розвитку цивілізацій, культур». *Насправді ідеться про тоталітарну трансформацію РФ, розбудову офіційної тоталітарної ідеології та її імплантацію в масову свідомість. Нові підручники, власне, є заявкою на затвердження офіційного історичного канону, що не підлягає ревізії чи критиці. Канон цей є рашистським за наповненням.*

Зміст нових підручників історії для закладів базової середньої освіти засвідчує, що влада РФ перейшла до фінального етапу тоталітарного розвороту. Ідеологеми рашизму імплементовані в курс базової історичної освіти, спотворюють історичний світогляд і призведуть до катастрофічних наслідків. Історична картина перетворена на набір обов'язкових практик/маркерів, що розв'язують руки неоімперському реваншизму і нормалізують геноцид українців. В системі координат базових підручників освіти:

Росіяни позиціонуються як старші/основні спадкоємці т.зв. Давньої Русі із центром у Києві. Київ є сакральною «колискою», що перебуває на умовно-своїй-чужій території. Не менш загрозливі тези про решту «сакральних» російських міст (Севастополь, Херсонес, Запоріжжя) чи територій (Новоросія, Донбас), урбаністичних маркерів (пам'ятників/ідолів та назв вулиць). Всі вони є інверсією базового маніпулятивного міфу про Київ – матір міст *руських* (у легендарного літописця йшлося про міста *руські* (тобто, давньоруські), а не *російські*=*руські*). У чинному офіційному історичному каноні (саме він, подібно матриці, формуватиме масову свідомість наступних поколінь росіян) Київ і Україна постають як належна тим самим росіянам вітчизна («прадавня земля предків»).

Сконструйована за настановами і відповідно до бачення В. Путіна умоглядна «історія» використовується для прискорення процесів тоталітаризації

(«згвалтування історією»), промислового вирощування нових поколінь «людини юрби», основним і єдиним призначенням якої є демографічне забезпечення довічної війни тоталітарної Росії із ворожим їй світом. Цей тренд подібний до радянського (комуно-більшовицького) експерименту з масовою негативною мобілізацією (хоч та базувалася на ідеях всесвітньої пролетарської революції). Відпрацьовується вона через нав'язування парадигми «історичної битви» «країни-цивілізації» Росії із північно-атлантичною цивілізацією за творення багатополярного світу.

Спотворена історія Росії використовується як аргументна база самодостатнього аксіоматичного дискурсу ненависті, що перебуває в основі світоглядної рамки рашизму. Офіційний історичний наратив вибудовується в апофатичній концептуальній рамці світосприйняття, де Росія і росіяни позиціонуються через заперечення навколишнього світу (ліберально-демократичного передусім) і його зерен у собі.

Отже, розгортається завершальна фаза нормалізації масової свідомості тоталітарного зразка (рашизму) в загальноосвітніх навчальних закладах, метою якої є затвердження російського неототалітаризму (рашизму) як основи проекту майбутнього РФ. Перспективним орієнтиром є існування РФ у стані «обложеної фортеці». Тож, процеси архайзації (методологічної передусім), ідеологізації та уніфікації базової історичної освіти обумовлені стратегічними завданнями Кремля.

Політизуючи і мілітаризуючи, всупереч чинній Конституції середню і вищу школу, Кремль формує фундамент тоталітарного світогляду, загальнообов'язкового для мешканця РФ. Рамка «історичного світогляду» наступних поколінь мусить вибудовуватися централізовано, уніфіковано і на засадах модифікованої відповідно до завдань т.зв. СВО доктрини *РМ/рашизму*.

В підручниках присутні всі ознаки нормалізації тоталітаризму. Це зокрема: безальтернативність трактування історичного поступу; перетворення історичного наративу на добірку спотворених історичних фактів і вигадок; спотворення суті міжнародних відносин і десуб'єктивізація країн (зокрема й країн першого світу, а не лише України, які фігурують як складові конструктів «Захід», «Європа»); примат етатизму («держава» є єдиним справжнім суб'єктом історії РФ); умоглядний консерватизм (який подається як незмінність дотримання тез В. Путіна); вождізм (витяги з промов і статей В. Путіна та Д. Медведєва є провідними «джерелами» підручників, своєрідним заміном праць класиків марксизму-ленінізму; візуальна частина підручників представлена колосальним числом зображень В. Путіна, причому на піку його фізичної форми); нав'язування спотвореного культу предків, в якості яких передусім фігурують «герої СВО», що водночас є платформою героїзації геноцидарної війни проти України і демонстративним руйнуванням міжнародного права; формування сталої агресії проти решти світу («універсальний ворог») і винятковості (не підсудності, не підзвітності) Росії, які зрощуються на підставі послідовного і продуманого (від

початкової школи до випускних класів) вибудовування надії «вічної/тисячолітньої/святої Росії» (в цьому сенсі надто показовими є фінальні фрази текстової частини підручника для 11 класу) і її права на знищення українців («гнаний народ»); наскрізний акцент підручничкового набору на імплементації культу сили, культу влади (держави), культу смерті і мови ненависті.

Отже, тоталітаризація в рамці путінської Росії стає незворотною. Маргіналізація, заборона і знищення виявів «Іншого» в картині минулого і сучасності путінської Росії стає питанням часу. Універсальним «Іншим»/«Ворогом» в рашистській системі координат є Україна, як анти-Росія, і українці, як «браковані» росіяни.

Не важко помітити, що Кремль повертається до більшовицьких методів роботи з масовою свідомістю і ставить на штучне зрощування тоталітарної маси через найбільш масовий соціальний інститут – школу. Отже на разі ідеться вже не про пропаганду як таку, а про створення «інкубаторів» нової людини з новою ідентичністю, змодельованою кремлівськими політтехнологами.

В її основі за відсутності класичної політичної ідеології перебуває модифікований політтехнологічний конструкт РМ – аполітичний, еклектичний, позаісторичний, що претендує на універсальність і позачасовість, не потребує політичної чи наукової апробації, оскільки є самозрозумілим і природним для мешканців «країни-цивілізації». Дуже важливо розуміти, що ця система за своїми внутрішніми параметрами є тоталітарною імперією, заточеною на екзистенціальну боротьбу з ліберально-демократичним світом. Передусім з Україною як уособленням «відступництва» від «вічних» російських традиційних цінностей і скріп, «ударним кулаком Заходу, націленим проти Росії», «головним тараном проти Росії США та НАТО».

Не менш важливо розуміти, що парадигмальна рамка «цивілізаційної війни» є самовідтворюваною і закладена на всіх рівнях функціонування офіційної культури, освіти, науки і мистецтва.

V. СПОТВОРЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ У РОСІЙСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВАХ

Зовнішньополітичні сюжети у новітніх підручниках РФ з історії за задумом викладання мають підтверджувати «помилковість» «прозахідного» курсу Б. Єльцина (1991–1999), який поставив Росію на межу «розпаду» та внутрішньополітичної деградації. «Рятівником-месією» представлений «виходець із ленінградської робочої родини» В. Путін, який «врятував російську цивілізацію» від її перетворення на слабку периферію західного світу.

Підручники покликані сформувати із Заходу образ «історичного ворога російської цивілізації», який на кожному історичному етапі намагався підпорядкувати її собі та позбавити Росію власних інтересів й ідентичності. Всі зовнішньополітичні сюжети фактично відтворюють наративи радянських підручників, епістемологічні відмінності полягають тільки у заміні «радянського класового підходу» на «консервативно-цивілізаційний», який навіть виправдовує будь-який фундаменталізм як «спротив руйнівним впливам глобалізації» як не об'єктивного історичного процесу, а як спроби заходу підпорядкувати собі весь світ. Тому ідеологічна підкладка підручників працює на представлення Росії як «авангарду» Глобального Півдня в його спробах позбавити Захід монопольного впливу на міжнародні відносини. Вирішення цієї задачі підручники забезпечують уникненням будь-якого діалогу в тексті, монологічністю викладу навчального матеріалу, що перетворює підручники на інструмент пропаганди.

Отже, новітні російські шкільні підручники вирізняються монопольною уніфікацією дискурсу, передусім мають підтримувати офіційну пропаганду, яка перманентно стверджує, що РФ постійно перебуває на «правильній стороні» історії. Зокрема, Росія нібито готова до «рівноправного партнерства» із Заходом, але Захід культивує «неонацизм і русофобію».

Постійне повторення одних і тих самих тез, «безальтернативність» викладення тем підручників працює на закладання в учнів інтерпретаційної матриці подій минулого і сучасного.

Тексти підручників спираються на міфи пропаганди, а останні підживлюються міфологією підручників. Російській пропаганді важливо «вставити» свої дискурсивні теми в свідомість підлітків, які не знають іншого президента, крім В. Путіна, позаяк точки біфуркації становлять загрозу режиму. Уніфікація підручників з історії Росії є не просто повернення до радянських педагогічних практик, а має забезпечити відтворення тоталітарних еліт, владних практик і наративів. Зазначені тенденції присутні практично у всіх підручниках.

Наприклад, у підручнику О. Сороко-Цюпа «Новейшая история. 1946 – начало XXI века». (М., 2022) вміщено досить великий розділ – «Глава III. Сучасний світ. Нові виклики XXI ст.», в якому глобалізація розглядається як виклик «традиційним цінностям», а світова економічна криза 2008 р. тлумачиться як виклик продовженню процесу глобалізації. Фундаменталізм визначається як реакція на протиріччя глобалізації, яка створює загрози для самоідентифікації людини.

У цьому підручнику згадується, що «Трампу виступав за пошук рішень проблем у відносинах США і Росії». У підручнику безпідставно стверджується, що «Росія має сучасний могутній ядерний потенціал і зберігає статус другої після США держави світу» (с. 209). А спроби США витіснити РФ з пострадянського простору представлені як головні причини конфліктів на обширах Абхазії, Карабаху, Південної Осетії, Придністров'я, Донбасу (с.216).

Прогнозовано ці наративи відтворені також у підручнику: «История России 1946 – начало XXI века» (під. ред. А. Торкунова. М., 2022). Зокрема, параграф 29 «Зовнішня політика Росії на початку XXI століття» (с.103) відкривається путінською концепцією зовнішньої політики РФ, яка визначає пріоритетами безпеку, зміцнення суверенітету, збереження територіальної цілісності, посилення статусу великої держави у світі.

Зазначається, що РФ готова була до взаємодії зі США і НАТО заради протидії міжнародному тероризму, але «підступний» Захід продовжив розширення НАТО на Схід всупереч занепокоєності Росії своєю безпекою. НАТО принесло в жертву відносини з РФ в обмін на ідею прийняття в свої ряди Грузії та України. Відповіддю Росії підручник називає «стабільні та ефективні» відносини з Китаєм (с.105). Фактично заперечується асиметричність «партнерства» Москви з Пекіном на користь останнього. Апологія російського мілітаризму аргументується тим, що «колективний Захід» вивторив із Росії свого головного ворога, який винен у всіх проблемах Заходу. Ця традиція йде від часів Миколи I.

Нарешті, у 2023 р. на замовлення Кремля підготовлений єдиний підручник для 11 класу (базовий рівень, автори В. Медінський й А. Торкунов) «История России 1945 – начало XXI века». (М., 2023). У ньому великий параграф 34–35 присвячений зовнішній політиці Росії на початку XXI століття, який підсумовується головним висновком: «У зовнішній політиці Росії на початку XXI в. відбулися помітні зміни. З країни, яка після розпаду

СРСР знаходилася у фарватері Заходу, Росія повернулася до кола ключових світових гравців, чії дії на міжнародній арені продиктовані національними інтересами. Прагнення Росії проводити суверенну і незалежну зовнішню політику викликало ворожу реакцію країн Заходу, і передусім США».

І далі: «Геополітична криза, що розпочалася 2022 р. (початок нового етапу збройної агресії РФ проти України. — *Авт.*), позначила нові рубежі протистояння Заходу з Росією. Багатонаціональний російський народ, його єдність і рішучість захищати Батьківщину залишаються головною запорукою успішного розвитку країни». Також у підручнику зазначається, що цілі зовнішньої політики 1990-х рр. визначались кредитною залежністю Росії від Заходу (с. 316).

Водночас наголошується, нібито Б. Єльцин 1994 р., коментуючи програму НАТО «Партнерство заради миру», говорив про абсолютну неприйнятність членства України в НАТО (с. 317) і що «агресія НАТО проти Югославії стала поворотом у відносинах Росії із Заходом». Зокрема зазначається, що «сценарій “стримування”, а насправді — розчленовування Росії вже був відпрацьований натівцями на прикладі Югославії. Ця колись сильна й економічно розвинена держава південних слов’ян (одна з найбільших економік і третя держава Європи за потужністю армії в 1960–1970-і рр.) була штучно розділена... Багатовікова мрія південних слов’ян про загальний дім була спалюжена». А просування НАТО на Схід («у результаті декількох хвиль розширення в НАТО було прийнято 15 (!) держав») навіть текстуально поєднано з війною проти Південної Осетії, тож підручник вітає «примушення Грузії до миру» у серпні 2008 р.

Далі йдеться про те, що НАТО «не оцінило» «добру волю Росії» забезпечити транзит вантажів силами НАТО в Афганістані (с. 374). Це має формувати в учнів образ «підступного» Заходу, який проти Росії, навіть коли вона простягає йому руку партнерства. В. Путін у лютому 2007 р. на 43-й Мюнхенській конференції з питань безпеки заявив, що «однополюсний світ неприйнятний для сучасного світу». Після цього нібито США почали проводити проти Росії «гібридну війну» (с. 379).

У всіх підручниках з новітньої історії Росії наголошується, що «найважливішою подією новітньої історії стало входження, а вірніше, повернення наших історичних земель до складу Федерації». Зокрема, тимчасова окупація АРК РФ подається наступним чином: «Найважливішою подією в сучасній історії Російської Федерації стало возз’єднання Криму з Росією в 2014 р.».

Зовнішня політика України не є безпосереднім предметом згаданих російських підручників. Тому фальсифікація української зовнішньої політики здійснюється «між іншим», коли мова йде про «підступні плани Заходу» перетворити України на «антиросію». Така пропагандистська рамка свідомо позбавляє український народ суб’єктності європейського цивілізаційного вибору, підтримуваного абсолютною більшістю громадян України.

Наприклад, у підручнику В. Мединського і А. Торкунова вкраплені «компліменти» проросійському курсу В. Януковича, який пішов на компроміси у сумнозвісних харківських угодах 2010 р., які врахували російські енергетичні інтереси та продовжили «оренду» Севастополя до 2042 р. Відповідно до загального російського пропагандистського порядку денного Революція Гідності (звичайно, це поняття свідомо не використовується) представлена як «воєнний/державний переворот», «кривавий збройний замах», який нібито позбавив Україну незалежності і суб'єктності. Будь-які акції протесту російські підручники представляють як «конспірологічні» зусилля «США і НАТО», спрямовані на позбавлення Росії статусу «великої держави». «Помилковість» «прозахідного» зовнішньополітичного курсу України підручник В. Мединського обґрунтовує сумним російським досвідом прозахідного курсу за часів президентства Б. Єльцина.

Підручник Б. Мединського й А. Торкунова також узагальнює наратив російської пропаганди 2014–2022 рр., яка представляла Революцію Гідності не як широкий національний рух, а як «змову» «українських зрадників» і західних «русофобів». В ньому окремо виокремлено сюжети про «український неонацизм»: «Деякі покоління на Україні починаючи з 1990-х рр. виховувалися в неприязні до Росії, на неонацистських ідеях», а також про Україну як «ультранационалістичну державу».

Фальсифікації і замовчування присутні у тлумаченні на сторінках підручника Мінських угод. Перша Мінська угода представлена як «добра воля Росії», яка була готова «допомогти» залагодити «внутрішній український конфлікт», допомігши «народу Донбасу» домогтися автономії у складі України. Фактично це має заперечити «подробиці» російської політики щодо України від вересня 2014 р. до лютого 2015 р., коли була спроба завуалювати окупацію та анексію Криму «внутрішньо українським конфліктом на Донбасі».

Автори підручника свідомо «спростили» тактику російської політики в умовах «гібридної війни» проти України. Зрозуміло, що термін «гібридна війна» не використовується в російських підручниках. Він ужитий лише в одному фрагменті, коли США були звинувачені в розв'язуванні «гібридної війни» проти Росії. Цілком прогнозовано все перевернуто з ніг на голову.

Наприклад, «СВО» послідовно тлумачиться не як війна проти України, а як війна зі США за Україну. Серед причин «СВО» названо бажання США позбавити Європу енергетичної незалежності (с. 379). Засуджується нейтральна Фінляндія, яка 2023 р. вступила в НАТО, хоча більшовики визнали її незалежність в 1918 р. та СРСР підтвердив 1945 р. політику постійного нейтралітету. Тобто не визнається, що Фінляндія і Швеція відмовились від нейтралітету, зважаючи на відверту збройну агресію РФ проти нейтральної України 24 лютого 2022 р. До причин «СВО» чомусь додано фальсифікований факт, нібито США і НАТО силами опозиції та «Ісламської держави» вирішили усунути від влади в Сирії Б. Асада та усунули від влади М. Каддафі у Лівії (с. 394).

Серед інших причин «СВО» названо також «фальсифікацію історії», але не в РФ, а у західних демократіях. Зроблено закид Європейському парламенту за резолюцію 2019 р., яка визнала СРСР винним у розв'язанні Другої світової війни. «Оригінальним» є визначення «українського неонацизму» як «мовного культурного насилля агресивної меншості над більшістю». До 2014 р. 80% мешканців України вважали російську культуру рідною, стверджується в підручнику. Але «після воєнного перевороту в Києві» російська культура була оголошена «колоніальною» та «окупаційною».

Це було потрібно, аби США і НАТО перетворили Україну на головним таран проти Росії. Але метою «підступного» заходу є «не сильна Україна, а слабка Росія» (с. 399). Іронія історії в тому, що «сильна Росія», напавши на «слабку Україну» якраз безальтернативно позбавила Україну нейтрального статусу та зробила незворотною євроатлантичну й європейську інтеграцію України, яку нині підтримує понад 90% громадян України.

Підручник без тіні сумніву констатує, що «стремління глав європейських держав до миру є цинічною маскою» (с.401). Бездоказово стверджується, що на території України «НАТО готувало наступ на Донбас», планувало створити базу НАТО в Севастополі та експлуатувало міфічні біолабораторії. Зважаючи на це, якби не було «СВО», Україна вступила в НАТО і це був би крок до ядерної катастрофи (с. 403). Це завершує образ Заходу як «головного російського ворога», який мріє Росію розчленувати і позбавити статусу «великої держави».

На вирішення цього завдання, на думку російської пропаганди та її втілення у вигляді шкільних підручників, працюють «несамостійна зовнішня політика України» та її підпорядкування Заходу. «В українську владу за підтримки Заходу входили все більш антиросійські політики. Вони на шкоду своїй країні руйнували економічні й культурні зв'язки з Росією. За лекалами австрійського Генштабу XIX ст. з України наполегливо ліпили “анти-Росію” ворожу Росії і при цьому повністю підконтрольну Заходу» (с. 397). І далі: «Вступ до НАТО як державне завдання було закріплено в Конституції України... Якби Україна, вступив в НАТО, спровокувала воєнний конфлікт в Криму чи Донбасі, то на підставі Статуту НАТО Росія опинилася би одночасно у стані війни з усіма учасниками Північноатлантичного блоку: від США і Англії до Німеччини і Франції. Це було б, можливо, кінцем цивілізації. Цього не можна було допустити» (с. 402).

Таким чином, новітні підручники РФ з історії замикають зачароване коло російської пропаганди щодо «помилковості, неприродності й нав'язаності Заходом» євроінтеграційних прагнень України та працюють на її самовідтворення і спотворення реальності.

VI. МЕТОДИЧНА СИСТЕМА НОВІТНІХ РОСІЙСЬКИХ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ: МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ ТА ІМПЕРСЬКА ІНДОКТРИНАЦІЯ

Проаналізовані чинні підручники Російської Федерації з історії Росії та всесвітньої історії для старших класів загальноосвітньої школи 2022 та 2023 рр. видання ілюструють, як за допомогою спеціально розробленої навчальної літератури реалізується маніпулювання свідомістю учнів, навіювання їм хибних уявлень, формування імперських переконань і соціальних настанов, які ґрунтуються на спотвореній історичній реальності. Підручник, який не містить інструментів для критичного аналізу історичних подій та джерел, а його текст і методичний апарат спрямовані на просування імперських наративів, є потужним засобом маніпулювання свідомістю, формування у школярів необхідних дороговказів й емоційно-ціннісних орієнтацій.

Основним джерелом інформації для учнів є авторський текст, який неправдиво, тенденційно висвітлює історичні події, подаючи лише ті факти, які відповідають імперській концепції історії Росії та світу. Завдання і запитання в підручниках вимагають від учнів підтвердження, аргументування думок, що базуються на сумнівних положеннях авторського тексту чи документів. Спроби нав'язування певних поглядів і оцінок починаються відразу зі вступу до підручників, де вже декларуються «основні» потрібні владі ідеї та думки. Наведемо кілька прикладів.

У вступі до підручника періоду 1914–1945 рр. наголошується, що «Важливою подією стало створення 1922 р. СРСР. У 1920-і рр. в Радянському Союзі проводилася політика з розвитку національних культур, рішення між-національних проблем на основі ідей пролетарського інтернаціоналізму. Низка соціальних реформ був здійснений в цей час в СРСР вперше в світі».

Ніяких інших значущих подій автори не виокремили. На початку підручника з новітньої історії Росії 2023 р. видання подано портрет космонавта Ю. Гагаріна, сторінку «Кодекс будівника комунізму» і вислів В. Путіна про те, що «крах Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою століття». У вступі до іншого підручника того ж періоду зазначено, що «Найважливішою подією в сучасній історії Російської Федерації стало возз'єднання Криму з Росією 2014 р.».

Через тексти всіх підручників послідовно проводяться (пост)радянська риторика; виправдання/уславлення експансіоністської політики; неосталінізм;

надання Росії/російській мові пріоритетного значення в історії СРСР і світу. Наприклад, події Української революції 1917–1921 рр. висвітлено під назвою «Революція і громадянська війна на національних околицях». Матеріал про ці події в підручнику викладено конспективно з висвітленням лише певної кількості фактів, однобічно, виключаючи альтернативні точки зору або інтерпретації історичних подій.

У пункті «Встановлення радвлади на Україні, в Білорусі і Прибалтиці» зазначається: «Ні німці, ні поляки, ні біла армія Денікіна не мали підтримки населення. Масової підтримки не мали в своєму розпорядженні і національні уряди – Центральна рада і Директорія». Жодних фактів чи історичних джерел на підтвердження цього припущення авторами не наведено.

З ілюстративного матеріалу подано лише одну фотографію – «Діти, потерпілі під час єврейського погрому в роки Громадянської війни на Україні», хоч у тексті про це не йдеться. До тексту сформульовано лише одне запитання, яке просуває ту ж думку: «Чому більшість населення України не підтримувала національні уряди?».

Російська агресія 1918 р. подається виключно як акт допомоги радянському уряду України: «На прохання цього уряду для боротьби з Центральною радою на Україну прибули війська РРФСР». Далі стверджується, що національні держави на окраїнах колишньої імперії були наслідком впливу «німецьких окупантів». Інші чинники цих процесів, як-от прагнення народів мати власні суверенні держави, навіть не згадуються. А стверджується ця думка в учнів за допомогою обговорення питання: «Який вплив спричинила німецька окупаційна влада на створення національних держав на території колишньої Російської імперії?».

Більшість запитань і завдань, орієнтованих на розвиток мислення учнів, як засвідчують рубрики, під якими вони розміщені у підручниках (наприклад «Розмірковуємо, порівнюємо, мислимо»), насправді позбавляють школярів можливості формулювати самостійні висновки, а стимулюють до механічного підтвердження оціночних авторських суджень: «Чому США прагнули підтримувати “геополітичний плюралізм” на пострадянському просторі і відмовлялися визнати територію колишнього СРСР за сферу інтересів самої Росії?»; «Потвердіть конкретними прикладами тезу про те, що сталінське керівництво повною мірою усвідомлювало найважливішу роль освіти, науки, культури в рішенні проголошених завдань»; «Аргументуйте думку про те, що переосмислення історії перетворилося на механізм руйнування історичної пам’яті народу» тощо.

Запитання до тексту зазвичай слугують для просування пропутінських ідеологем: «Поясніть, як заходи, прийняті Президентом РФ В.В. Путіним, сприяли зміцненню російської державності»; «Чому дії, зроблені Президентом В.В. Путіним у внутрішній і зовнішній політиці, здобули підтримку населення?»; «Чому Росія підтримала Південну Осетію і Абхазію в протистоянні з Грузією?» та ін.

Запитання та завдання у підручниках використовуються і для нав'язування позитивного ставлення до об'єктивно негативних процесів, явищ і подій/постатей, та, навпаки, упередженого ставлення до процесів, явищ й подій/постатей незалежно від їх об'єктивного характеру. Наприклад: «Покажіть роль російської мови для консолідації СРСР як багатонаціональної держави»; «Горбачов ніколи не керував будівництвом, не був директором великого заводу, жодного дня не працював безпосередньо на виробництві... Як ви гадаєте, чи міг шлях М.С. Горбачова до влади зумовити особливості його політичних дій? Відповідь поясніть» тощо.

У багатьох випадках автори підручників формулюють огульні (загальні, непідтверджені фактами) суб'єктивні твердження, що сприяють формуванню в учнів/учениць спотворених уявлень про минуле. Наприклад, останні роки СРСР висвітлюються таким чином: «За Черненка остаточно сформувалося й скріпилося реформаторське крило в керівництві, яке виступало за оновлення радянського суспільства»; «Дисидентський рух переживав важку ідейну й організаційну кризу» та ін.

Що стосується візуального матеріалу аналізованих підручників, зауважимо, що представлені в підручниках ілюстрації – це здебільшого: парадні портрети радянських спільнот, відомих людей, досягнень СРСР; карикатури, плакати, що прославляють радянську людину і політику СРСР; незначна частина фото, яка зображує радянське повсякдення, причому в основному в позитивному контексті. Сюжетні ілюстрації, які б відображали/реконструювали особливості кожної епохи, фактично відсутні. Опрацювання візуальних джерел з окремими завданнями передбачено в підручниках лише з плакатами і карикатурами, що зменшує потенціал використання ілюстрацій як історичних джерел.

ВИСНОВКИ, ПРОПОЗИЦІЇ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Протягом 2000-х рр. російські шкільні наративи з історії здолали чималий шлях – від відносно плюралістичної палітри 1990-х рр. й обмеженого змагання різних концептуальних пропозицій і методичних стратегій викладу до сучасної позірної одноманітності загальноосвітньої «лінійки» підручників. У широкому сенсі ці масштабні метаморфози у царині російської шкільної освіти загалом і підручників з історії зокрема яскраво відображають провідні політичні, соціокультурні та ідеологічні тренди, котрі нині панують у РФ. Ці трансформації можна звести до кількох найголовніших положень.

1) *Масована реадaptaція радянської політичної, культурної й ідеологічної спадщини*, котра повністю виправдовується й інтенсивно включається у сучасні політичні, освітні та культурні дискурси.

2) Повсюдне сполучення імперської та радянської спадщини, завдяки чому у російських шкільних історичних наративах *продукується ефект т.зв. тягlostі/спадкоємності великокняжої-царської-імперської-червоної-радянської і сучасної Росії*.

3) Людина, антропологічний вимір історії розчиняється і майже зовсім зникає у російських шкільних історичних підручниках. Натомість панує *суцільна державна історія, великодержавна доцільність й історія «керованої спільноти-юрби», котра «героїчними й жертвовними звершеннями», «трудохими подвигами» розбудовує і невпинно розширює межі територіальних «здобутків» держави-імперії*. Вони нав'язують очевидні аналогії з відомими механізмами соціалізації, приміром сумнозвісними ролями соціального «гвинтика», системи т.зв. висуванців і партійних-функціонерів-адміністраторів за радянської тоталітарної доби.

4) Історія у російських підручниках переважно подається у світлі, нав'язаних згори схем і концептуалізацій, які продукують тотальний *великодержавницький, прагматичний, почасти навіть телеологічний сенс історії, пов'язаний із «вічним» рухом, суцільним «тріумфом» і безперервним «поступом» Росії як великої держави-імперії і водночас «унікальної, самодостатньої російської цивілізації» та її «великих і мудрих» вождів-керманців – князів, царів, імператорів, комуністичних партійних лідерів, сучасних очільників*.

5) Провідна функція російського шкільного наративу з історії – *виправдання, освячення та легітимізація сучасного неоімперського реваншистського політичного курсу РФ, її пострадянських воєн і конфліктів*,

передусім сьогочасної війни проти України, що виразно демонструє *рашистську мутацію РМ як ідеологічного конструкту*.

Головні ідеї й смисли шкільних підручників показують, що вони стали не тільки інструментом внутрішньої соціальної інженерії на обширах РФ, а й наріжним елементом російської політики зі знищення українства, його національної ідентичності на тимчасово окупованих територіях України. У вигляді гвалтовного поширення московських підручників на українську землю здійснюється російський неоімперський експорт ненависті, нетерпимості, міжнаціональної ворожнечі, культурної примітивізації, масованої духовної та мовної асиміляції.

Таким чином, аналіз новітніх підручників РФ із російської та всесвітньої історії переконливо засвідчує утвердження в шкільній освіті імперсько-шовіністичної, колоніальної версії історії. Подібний зміст історичної науки – це не тільки внутрішня російська проблема. За путінськими підручниками, які є школою ненависті і ворожнечі, російська окупаційна влада намагається навчати школярів на тимчасово окупованих українських територіях. Це генерує величезні загрози й масштабні небезпеки для української ідентичності та національної безпеки.

Деконструкція української ідентичності досягається шляхом певного позбавлення України суб'єктності. В російських підручниках вона подається або як частина Польщі, або Австро-Угорщини, або інших держав. Антиукраїнський зміст російських підручників спрямований на «окупацію мізків» українських громадян. За оцінками фахівців із міжнародного права, позбавлення українських дітей можливості здобувати освіту згідно з національними культурними традиціями та примусове насадження російських шкільних наративів варто розглядати як злочин проти людяності.

Попереду, після перемоги Україні у війні проти Росії, на українську історичну освіту, як і на всю науково-освітню систему, чекають важкі випробування – проведення т.зв. когнітивної деокупації, подолання наслідків тривалої індоктринації та мілітаризації молоді, повернення української національної й громадянської ідентичності. Із цією метою пропонується:

1) Міністерству культури та інформаційної політики України організувати широку інформаційну компанію за участю міжнародних партнерів і правозахисних організацій щодо злочинної діяльності російських окупантів на території України з впровадження російських навчальних планів і підручників, особливо з історії, якими здійснюється психологічне насильство над дітьми, руйнується їх українська національна ідентичність;

2) Міністерству освіти і науки України у закладах післядипломної освіти прифронтових областей необхідно здійснити цільову курсову перепідготовку вчителів з метою підготовки їх до т.зв. когнітивної деокупації, озброєння методикою подолання наслідків руйнування національної ідентичності школярів; підготувати серію навчально-методичних матеріалів для вчителів, учнів та їх батьків з питань протидії російській історичній пропаганді,

критики російських історичних наративів, які направлені на руйнування української ідентичності і широко використовуються на тимчасово окупованих територіях;

3) Міністерству освіти і науки України, громадським організаціям, що працюють у сфері освіти потрібно всебічно підтримувати, розвивати і вдосконалювати досвід демократизації у процесі створення стандартів, навчальних програм і підручників з історії; не допускати уніфікації програм і навчальної літератури, протистояти тиску будь-яких політичних сил та інтересів; провести широку дискусію і затвердити Концепцію історичної освіти для 12-річної школи;

4) Міністерству освіти і науки України спільно з інститутами НАН і НАПН України необхідно продовжити роботу з покращення експертизи навчальної літератури з історії, спрямованості змісту та методичного апарату підручників на розвиток критичного мислення і медіаграмотності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ДОДАТОК

І. Наукова література

Балачук І. Війна і захоплення України: у Росії починають переписувати підручник з історії. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/23/7382073/>

Батуріна С.С. Українська історія в сучасних російських підручниках з історії (2009–2015) // Історіографічні дослідження в Україні. К.: НАНУ. Ін-т історії України, 2016. Вип. 26. С. 468–482.

Горобець В.М. Концепт «нової імперської історії» як спосіб формування нового образу Російської імперії: Аналітична записка. К.: НАНУ. Ін-т історії України, 2023.

Громенко С. «Будівництво російської державності»: як викладатимуть історію у вишах Росії. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/budivnitstvo-rosiiskoyi-derzhavnosti-ia-k-vikladatimut-istoriiu-u-vishakh-rosiyi/>

Громенко С. За що воюють «русскіє люди»: методички російських окупантів. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/za-shcho-voiuut-ruskskiieliudi-metodichki-rosiiskikh-okupantiv/>

Громенко С. «Короткий курс СВО». Російська офіційна версія війни стала обов'язковою. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/korotkii-kurs-vkpb-svo-rosiiska-ofitsiina-versiia-viini-stala-oboviazkovoii/>

Жуков С. Підручник ненависті. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/4/163100/>

Історія України ХХ ст. у підручниках європейських країн. К.: Укр. інститут, 2022.

Касьянов Г.В., Смолій В.А., Толочко О.П. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та історіографії. К.: НАНУ. Ін-т історії України, 2013.

Махун С. Гібридна війна у світі постправди точиться й на історичному полі. URL: https://zn.ua/ukr/HISTORY/fakebook-299311_.html

Мисан В. Українська шкільна історія: чи виконає вона свою місію? // Освітня політика. 4 липня 2022 р. URL: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1414-ukrajinska-shkilna-istoriya-chi-vikonae-vona-svoyu-misiyu>

Михненко Н. «Век возрожденной России». О чем говорится в новых школьных учебниках по истории. URL: <https://www.polygonmedia.io/v-novyh-shkolnyh-uchebnikah-po-istorii/>

Освіта в окупації. Злочин проти української ідентичності. URL: <https://svit.kpi.ua/2023/10/03/>

Печерський А. Історія – зброя, або Чому Україна захищає своє минуле. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/14/istoriya-zbroya-abo-chomu-ukrayina-zahyshhaye-svoye-mynule/>

Удод О.А. «Війна за історію» в просторі історіографії. Історична політика: дидактичний вимір, або Підручник як чинник воєнної сучасності // За ідентичність і незалежність. К.: Кліо, 2022. Кн. 2. С. 1469–1517.

Удод О.А. Російські підручники з історії як інструмент деконструкції української ідентичності // Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи. Тези доповідей міжн. наук. конф. (12–13 грудня 2023). Анн-Арбер; Харків: НДІ ППСН, 2023. С. 32–36.

Якубова Л.Д. Рашизм: Звір з безодні. К.: Академперіодика, 2023.

Яремчук В.П. Україна у шкільній історії путінської Росії (до 2021 р.) // Український історичний журнал. 2023. № 3. С. 176–196.

II. Російські підручники, навчальна та методична література

Арсентьев Н.М., Данилов А.А., Курукин И.В. История России. 6 кл. Учебник. В 2-х ч. / под ред. А.В. Торкунова. М.: Просвещение, 2016.

Арсентьев Н. М., Данилов А.А., Курукин И.В. История России. 7 кл. Учебник. В 2-х ч. / под ред. А.В. Торкунова. М.: Просвещение, 2016.

Арсентьев Н.М., Данилов А.А., Курукин И.В. История России. 8 кл. Учебник. В 2-х ч. / под ред. А.В. Торкунова. М.: Просвещение, 2016.

Арсентьев Н.М., Данилов А.А., Курукин И.В. История России. 9 кл. Учебник. В 2-х ч. / под ред. А.В. Торкунова. М.: Просвещение, 2016.

Горинов А.А., Данилов А.А., Моруков М.Ю. История России. 10 кл. Учебник. В 3-х ч. / под ред. А.В. Торкунова. М.: Просвещение, 2016.

Историческое краеведение. Донецкий край в эпоху средневековья. 7 кл. / под. ред. Л.В. Поляковой, А.И. Чернышева. Донецк: «Истоки», 2017.

Историческое краеведение. Донецкий край в XIX веке, 9 кл. / сост. О.В.Хаталах, Донецк: ГОУДПО «ДонРИДПО», 2019.

Историческое краеведение: Страницы истории Донбасса: эпоха Нового времени (XVI в. – конец XVIII в.). 8 кл. / сост. Г.Г.Чепига. Донецк: ГОУДПО «ДонРИДПО», 2019.

Историческое краеведение: Страницы истории Донбасса XX века.

(1900–1939 гг.) 10 кл. / сост. П.Л.Морозов, О.В.Хаталах. Донецк, ГОУДПО «ДонРИДПО», 2019.

Историческое краеведение: Страницы истории Донбасса: новейшая и современная история (с 1939 года до современности). 11 кл. / сост. П.Л. Морозов. Донецк: ГОУДПО «ДонРИДПО», 2019.

История. История России. 1914–1945 гг. 10 кл. Учебник. В 2-х ч. / М.М. Горинов, А.А. Данилов, А.А. Косулин; под. общ. ред. А.В. Торкунова. 2-е изд. М.: Просвещение, 2022.

История. История России. 1946 – начало XXI в. 11 кл. Учебник. В 2-х ч. / А.А. Данилов, О.В. Хлевнюк, С.М. Шахрай; под. общ. ред. А.В. Торкунова. 2-е изд. М.: Просвещение, 2022.

История России. 1914–1945 гг. 10 кл. Учебник. В 2-х чч. / М.М. Горинов, А.А. Данилов, А.А. Косулин; под. ред. А.В. Торкунова. М.: Просвещение, 2022.

История России. 1946 – нач. XXI в. 11 кл. Учебник. В 2-х ч.ч. / А.А. Данилов, О.В. Хлевнюк, С.М. Шахрай; под. ред. А.В. Торкунова. М.: Просвещение, 2022.

Концепция преподавания учебного курса «История России» в образовательных организациях Российской Федерации, реализующих основные общеобразовательные программы. URL: https://historyrussia.org/images/Doki/Conception_preparation_history_Of_Russia.pdf

Мединский В.Р., Торкунов А.В. История России. 1945 г. – начало XXI в. Учебник. 11 кл. М.: Просвещение, 2023.

Никонов В.А., Девятов С.В. История России. 1914 – начало XXI в.: учебник за 10 кл. В 2-х ч. М.: Просвещение, 2021.

Сороко-Цюпа О.С. Новейшая история 1946 – начало XXI века М.: Просвещение, 2022.

Черникова Т.В. Агафонов С.В. История России. Конец XVII – начало XVIII в. 8 кл. Учебник. М.: Просвещение, 2021.

Черникова Т.В. Агафонов С.В. История России. Конец XVII века. 7 кл. Учебник. М.: Просвещение, 2021.

Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі

Комп'ютерна верстка – *Леонід Мигаль*

*Ознайомитися з новинами й іншими виданнями можна
на сайті та facebook-сторінці
Інституту історії України Національної академії наук України:
<http://history.org.ua>
<https://www.facebook.com/history.org.ua>*

Підписано до друку 12.12.2023 р. Формат 70х100/16.

Ум. друк. арк. 3,2. Обл.-вид. арк. 4,0.

Наклад 300 прим. Зам. 30. 2023 р.

Редакційно-видавничий відділ Інституту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

Свідоцтво

про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.